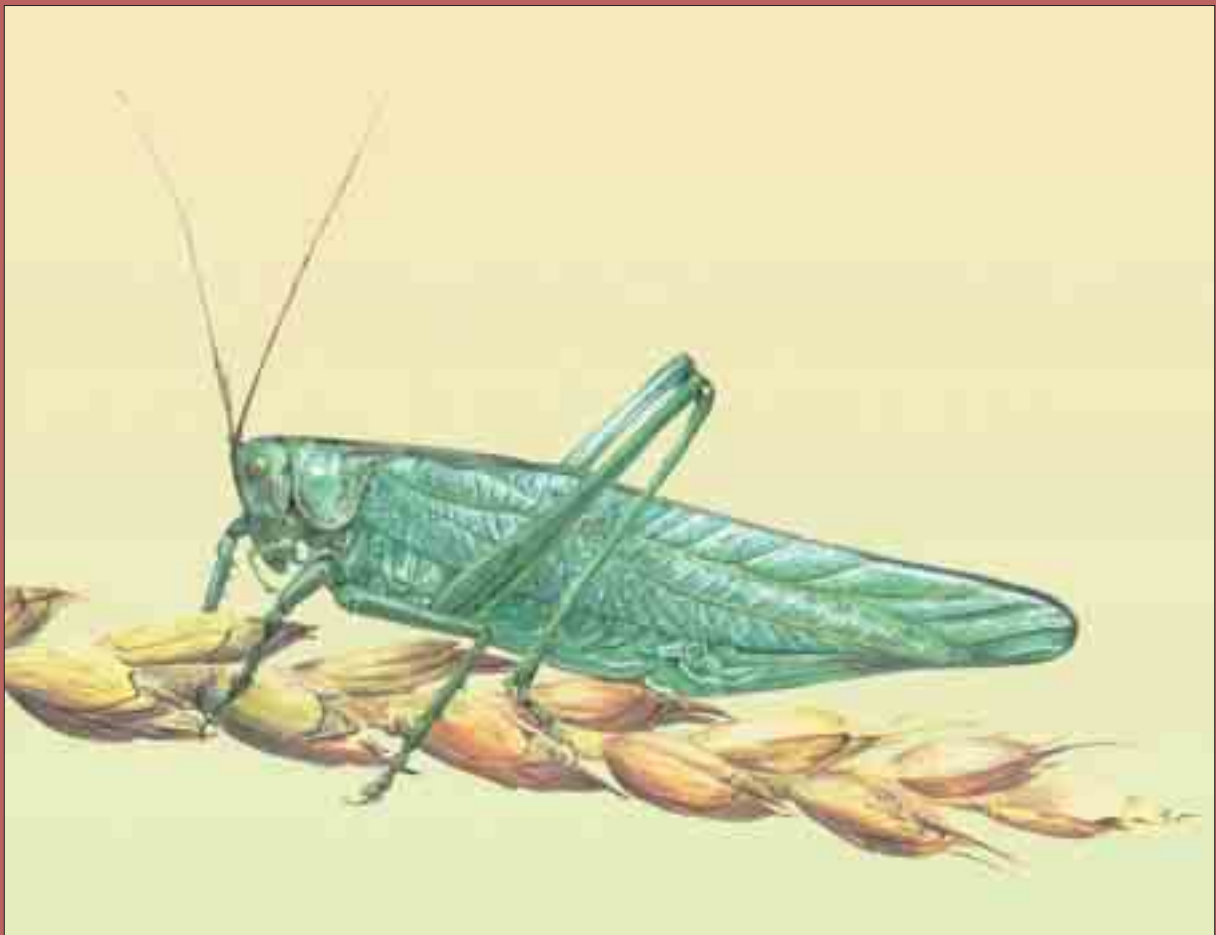

Natuurreservaten Oost-Brabant vzw

jaarboek natuurstudie 1999

Inhoudstafel

- 5 Huiszwaluwen en oeverzwaluwen in Velpe-Mene. Verslag inventarisatieproject 1998 – 1999.
Koen Abts en Robin Guelinckx
- 16 Veldkapel en landschap: oude betekenissen herdacht.
Jan Struyf
- 23 Bijzondere sprinkhaansoorten in Oost-Brabant.
Jorg Lambrechts en Robin Guelinckx
- 30 Onderzoek naar het broedsucces van de Steenuil in het Hageland.
Philippe Smets
- 33 Snel hamsteren was de boodschap. Zoeken naar hamsterburchten in Velpe-Mene.
Koen Abts
- 37 In zwijm voor glibber en slijm. Triturus liefkoost amfibieën en reptielen in de Demerbroeken.
Filip Meyermans
- 45 Het voorkomen van de Grauwe gors in Oost-Brabant.
Robin Guelinckx en Jorg Lambrechts
- 53 Project Bijzondere Broedvogels. De resultaten van 1998.
Peter Collaerts.
- 57 Roodborsttapuit en Blauwborst in de Grote Getevallei te Linter.
Ronny Huybrechts
- 61 Natuurstudieprojecten in Velpe-Mene.
Koen Abts, Robin Guelinckx en Jorg Lambrechts

Contactpersonen voor de afdelingen

Amfibieënwerkgroep	Bart Mandervelt, Leefkern 6, 3294 Diest
Boortmeerbeek	Karin De Blende, Blokstraat 70, 3191 Hever-Schiplaken
Demerstreek	Filip Meyermans, Verbindingslaan 60/0501, 3001 Heverlee
Gete-Velpe	Luk Lambeets, Getestraat 39, 3350 Linter
Haacht	Lieve Francis, Ad. De Spoelberchlaan 25, 3150 Wespelaar
Herent	Patrick Luyten, Dalenstraat 12, 3020 Winksele
Kampenhout	Ewoud L'Amiral, F. Wouterslaan 10, 1910 Kampenhout
Keerbergen	Guido Baert, Bosduifweg 3, 3140 Keerbergen
Kortenberg	Filip Fleurbay, Populierenlaan 43, 3070 Kortenberg
Midden-Hageland	Marileen Vandenberghe, Roeselberg 43, 3390 Houwaart
Tremelo	Walter Van Steenberge, Pandhoevestraat 12, 3128 Baal
Velpe-Mene	Hugo Abts, Neervelpsestraat 48, 3360 Bierbeek
Voer-IJse-Lane	Mark Van Roy, Hanssenslaan 22, 3080 Tervuren
Vogelwerkgroep	David Vandeput, Prof. E. Vlierberghstraat 7/1, 3440 Zoutleeuw
Zaventem	Danny Blockmans, Rode Beukendreef 11, 1930 Nossegem

Redactie jaarboek: Margriet Vos, Luc Vervoort, Marileen Vandenberghe

Redactie-adres: Natuurreservaten Oost-Brabant vzw.

Diestesteenweg 77, 3010 Kessel-Lo

016/25 25 19 • e-mail: nrob@worldonline.be

Voorwoord

Wat vooraf ging

Natuurreservaten Oost-Brabant vzw (vroeger Regionale Vereniging Natuur en Landschap vzw) heeft een traditie in het deskundig onderhouden van haar standpunten en acties. Zowel onze visies op ruimtelijke ordening en streekontwikkeling als het bepalen van prioriteiten inzake terreinverwerving en beheer zijn gestoeld op een gedegen kennis van de streek, van de landschappen, habitats en soorten.

Reeds in de jaren zeventig konden we de gewestplannen in onze streek mee vorm geven dankzij het ijverig inventarisatiewerk van mensen als André Roelants, Hugo en Luc Abts, Herman Vannerom, Paul Tuerlinckx, Kamiel Aerts, Joz Vrancken, Firmin Van Passel, Jules Robijns ... Overwinningen in andere belangrijke beleidsdossiers uit die tijd, zoals de plannen voor een recreatiemeer in de Demervallei of voor rechttrekkingen van de Velp, Winge en Motte, de ruilverkavelingen in de regio Tienen of de 'klassering' van de Hagelandse heuvels en het Walenbos werden behaald mede op basis van onze gedegen landschapsecologische argumenten. Veel van dit pionierswerk werd in 1981 gepubliceerd in het boekje 'Natuur in het Hageland en Oost-Brabant' (Abts, Roelants et al.), wat een bloemlezing was uit tien jaargangen 'Nu of Nooit', het toenmalige tijdschrift van de vereniging.

Met de oprichting van het Natuurfonds Hageland in 1983 nam de vereniging zich voor om een representatief staal van de Hagelandse en Oost-Brabantse natuur door verwerving als reservaat veilig te stellen. Daarmee werd het startschot gegeven voor een gebiedsdekkende inventarisatie van het werkingsgebied om de prioriteiten voor aankopen te kunnen bepalen. De waardevolste gebieden werden nog gedetailleerder bekeken om gegronde beheersvisies te kunnen ontwikkelen bij eventuele verwerving als reservaat. Mensen als Etienne Meert, Jan Van den Bergh, Luc Vervoort, Jef Van Rompuy, Albert Wouters, Geert Andries, David Vandeput, Jaak Geebelen hebben zich daarvoor ingezet ... Ondertussen heeft ook die aanpak zijn vruchten afgeworpen onder de vorm van méér dan 50 reservaatprojecten met een gezamenlijke oppervlakte van 700 ha waar veel van de biodiversiteit van de streek behouden of terug ontwikkeld werd.

Terug naar de wortels

De voorbije decennia heeft de vereniging vooral geïnvesteerd in beleidsbeïnvloeding: in het participeren aan overleg- en adviesorganen van overheden of overheidsinstellingen, in het voeren van actie om politieke agenda's te bepalen of bij te sturen, in het bespelen van de media, en dit op alle niveaus: gewestelijk, provinciaal, regionaal en gemeentelijk. Die inzet heeft ons geen windeieren gelegd, maar ze slorpte wel onnoemelijk veel energie op. De beleving en de studie van de natuur 'te velde' kwam daardoor wat minder op het voorplan.

Toch bleven veel medewerkers in hun vrije tijd de natuur afstruinen, de ogen en oren wijd open. Zij het niet altijd even expliciet en systematisch uitgebouwd, is natuurstudie altijd een belangrijke plaats blijven innemen in onze vereniging. Veel van onze leden-natuurlijefhebbers, actieve medewerkers en zeker de conservators zijn 'van nature' gericht op de verwondering van de waarneming. De ontdekking van nieuwe soorten voor het gebied, de spanning of deze of gene broedvogel in het voorjaar zal terugkeren, het plots terug opduiken van een al lang verloren gewaande plantensoort dankzij het beheer, de verrassing van onverwachte grillen in de waterhuishouding ... Er werd duchtig genoteerd op steeds langere lijsten.

Onze moedervereniging Natuurreservaten vzw vond dat al dat speurwerk terug meer onder de aandacht moest worden gebracht. Binnen Natuurreservaten Oost-Brabant vzw staken de intussen aangeduide verantwoordelijken voor natuurstudie de koppen bij mekaar. Afsproken werd dat we de amateur-vorsers jaarlijks een eigen forum zouden aanbieden om op een stimulerende wijze verslag te brengen van de toestand van soorten, habitats en landschappen in ons werkingsgebied. Dit jaarboek is daar nu het eerste tastbare bewijs van.

Jaarlijkse toestand van de natuur te boek

De doorslaggevende impuls voor dit jaarboek kwam van een groep jongeren, ex-JNM'ers, voornamelijk uit de afdeling Velpe-Mene. Vandaar het relatieve overwicht van artikels over die streek in het jaarboek. Daarnaast leverden ook de Vogelwerkgroep en Triturus, de amfibieën- en reptielenwerkgroep, van Natuurreservaten Oost-Brabant vzw een substantiële bijdrage.

Achter het initiatief zit een hele visie. Het is de bedoeling om bestaande en nieuwe natuurstudieprojecten kansen te geven door het vormen van netwerken van geïnteresseerde en geëngageerde vrijwilligers. Het jaarboek wil lokale of afdelingsinitiatieven over heel het grondgebied van Natuurreservaten Oost-Brabant vzw mee helpen stimuleren. Het maakt kenbaar dat natuurstudie in de vereniging springlevend is en geeft de ruimte om de resultaten te presenteren. Onze hoop is dat de beschreven onderzoekjes als voorbeeld en motor zullen werken om ook elders in de Regionale (terug) in actie te schieten en de krachten (en gegevens) te bundelen.

Op het ruimere, provinciale niveau werden intussen met de verschillende natuurverenigingen afspraken gemaakt om acties en initiatieven te coördineren, samen prioriteiten in het onderzoek te bepalen of voor een groter gebied gezamenlijk projecten uit te voeren. Ook onze vereniging is vertegenwoordigd in deze door het provinciebestuur gesteunde Brabantse Koepel voor Natuurstudie (kortweg BRAKONA). Het is wel duidelijk dat de bestaande verenigingen de werkvloer blijven!

Met de vereniging de natuur in

Met natuurstudie willen we aan onze leden de kans bieden om op een interactieve, stimulerende en vooral aangename manier met natuur bezig te zijn. Deze activiteiten hebben een hoge 'bewegingswaarde': ze versterken de samenhang van de groep. Voor een aantal mensen vormt natuurstudie de 'lage drempel' die ze wel durven nemen om actief te worden in de vereniging, en waardoor ze uiteindelijk de stap naar natuurbehoud zetten. Natuurstudie vormt de basis van de cyclus: kennis = waardering = engagement. Een boom wordt groot met zijn wortels.

Moet het belang van natuurstudie voor het natuurbehoud nog onderstreept worden? Het onderzoek naar indicatorsoorten is een permanente informatiebron m.b.t. de kwaliteit van een leefgebied en dus m.b.t. de wenselijke maatregelen voor behoud of beheer. Het is onze bewuste keuze als vereniging om steeds opnieuw onze acties te onderbouwen, te evalueren en te verantwoorden, zowel naar binnen toe als naar de publieke opinie en de overheid.

Om al die redenen is natuurstudie een kerntaak van onze vereniging: van Natuurreservaten vzw op Vlaams niveau tot de conservator in zijn reservaat en de vrijwilliger in afdeling of gemeente. We hopen met dit jaarboek het enthousiasme voor natuurstudie én de verwondering voor de natuur in Oost-Brabant terug aan te zwengelen. Wij zien alvast uit naar de resultaten van jullie speurwerk voor het volgende jaarboek!

Huiszwaluwen en Oeverzwaluwen in Velpe-Mene

Verslag inventarisatieproject 1998 – 1999

Koen Abts en Robin Guelinckx

In het voorjaar van 1998 werden in het kader van het initiatief ‘Natuurstudie in Velpe-Mene’ (1998) een hele trits natuurstudieprojecten in afdeling Velpe-Mene van Natuurreservaten Oost-Brabant vzw opgestart. Naast de succesvolle inventarisatie van Grauwe gorzen vormde het zwaluwenproject de tweede belangrijke pijler van het opzet. Een volledige inventarisatie van de broedpopulatie van ‘rode lijstsoorten’ zoals Oever- en Huiszwaluwen (Kuijken, 1999: 216-217) om meer inzicht te krijgen in de omvang van het broedbestand in het betreffende gebied was de ambitieuze doelstelling. Nu de zwaluwen alweer een tijdje naar warmer oorden zijn getrokken, het luchtruim leeg oogt voor de ‘zwaluw-watcher’ en de onverstoorbare, nieuwsgierige ‘dakgoot-inspecteurs’ uit het straatbeeld zijn verdwenen, rest ons alleen nog het verslag te doen van deze geslaagde inventarisatie. In dit artikel worden de resultaten van de tellingen van 1998 en 1999 weergegeven. In het eerste deel van het artikel gebeurt dat voor de Huiszwaluwen. De gegevens van de oeverzwaluwentelling worden kort in de laatste paragraaf behandeld.

Huiszwaluw: nest onder portaal. Foto: Piet Struyf

1. Historiek van het zwaluwenproject Velpe-Mene

De natuurstudieprojecten in Velpe-Mene hebben een meervoudig doel. Ten eerste willen we door de verscheidenheid van het aanbod onze leden – zowel de ouwe rot als de geïnteresseerde leek – de kans bieden naar eigen interesse en vermogen mee te werken. Zo kan iedereen op een ontspannen manier betrokken worden bij natuurbeleving en natuurstudie. Ten tweede is het de bedoeling verspreidingsgegevens van een aantal kensoorten te verwerven. Ook voor het zwaluwenproject waren dat de twee voornaamste uitgangspunten.

1.1 Cultuurvogel en natuurbeleving

Zwaluwen zijn frivole, populaire en gemakkelijk herkenbare cultuurvogels, die met de nodige sympathie worden bejegend. Vandaar dat de drempel tot participatie voor potentiële medewerkers vrij laag is. Iedereen kan aan de telling deelnemen. Er is geen voorkennis of grote tijdsinvestering vereist. Het politiek neutrale gehalte van het project maakt bovendien dat de medewerker op een gemoedelijke manier met de lokale (boeren)gemeenschap in contact kan komen. Hij kan met huiseigenaars en landbouwers op basis van een – weliswaar partiële – gemeenschappelijke definitie van natuur praten over een ‘vanzelfsprekende’ en ‘nuttige’ soort. Opvallend is de onverholen trots op de ‘eigen’ zwaluwenkolonie en de spijt over de achteruitgang van de soort bij alle bezochte boer(inn)en. De zwaluw verschijnt als een gekoesterd ‘geschenk’, een aanleiding om ‘hun’ verhaal eens te doen. De talrijke, soms eindeloze uitweidingen en vertelsels behoren ontegensprekelijk tot de allerleukste herinneringen van het telwerk. Ze leverden een schat aan inzichten op omtrent de natuur- en werkelijkheidsbeleving van landbouwers evenals informatie over andere aanwezige diersoorten zoals Fretten en Kerkuilen. Ondanks hun negatieve kijk op ‘dè greune’ werden we in 1999 op alle boerenerven met lachend gezicht en open armen ontvangen als ‘de mánne van de zwalmen’. De door ons uitgetrokken tijd om te luisteren, te beamen, te overtuigen en te discussiëren was dus welbested. Een andere verrassing was het consequent bijhouden van de aankomst van de eerste Huiszwaluw op zijn hoeve door één van de bezochte landbouwers: dit jaar 27/04, vorig jaar 30/04 en in 1997 08/04.

Toch is het niet al peis en vree. Vele huiseigenaars klagen over de vuiligheid die zwaluwen met zich mee brengen. Zo konden we in 1998 vaststellen dat de grootste ‘huiskolonie’ (7 nesten) in Bierbeek afgestoken werd door de bewoners. En in Willebringen mochten we in 1999 het afgestoken ‘nest’ dode jongen nog aanschouwen. De verantwoordelijke rechtvaardigde haar heldhaftige actie : *“als ze in de bomen zouden broeden, zou ik er geen probleem mee hebben”*. Landbouwers lijken aan dat ongemak niet zwaar te tillen: ‘vuil’ is als het ware immanent aan het landbouwbedrijf. De boerengemeenschap staat dus positief tegenover de Huiszwaluw. De uitwerpselen van familie Huiszwaluw zijn daarentegen voor menig huiseigenaar teveel van het goede. Hij/zij is de Huiszwaluw wel gunstig gezind zolang die maar niet de eigen dakgoot als verblijf kiest. Een mooiere illustratie van het NIMBY-syndroom (= not in my backyard) kun je niet bedenken.

1.2 Afwezigheid van systematische telgegevens

Twee andere redenen pleiten voor het zwaluwenproject: enerzijds de voortschrijdende achteruitgang van de soorten en anderzijds de afwezigheid van recente verspreidingsgegevens voor het oostelijk deel van Vlaams-Brabant. Oost-Brabant is één grote witte vlek op de inventarisatiekaart van Vlaanderen (Windig & Florus, 1997: 11). Systematische jaarlijkse tellingen gebeurden in het verleden slechts voor de stadskern van Tienen (Jonckers & Smets) en het laatste omvangrijke inventarisatieproject in de regio uitgevoerd door JNM-Oost-Brabant dateert van 1991 (Guelinckx, 1991: 15-19). De pijnlijke afwezigheid in de grootschalige Vlaamse zwaluwentelling sterkte ons in de overtuiging om de draad terug op te nemen. Te meer omdat de Oeverzwaluw als ‘bedreigde broedvogel’ (Kuijken, 1999: 216) van in den beginne deel uitmaakte van het broedvogelmonitoringsproject *Bijzondere Broedvogels Vlaanderen* (1993) op initiatief van het Instituut van Natuurbehoud en Vlavico vzw. De relevantie van huiszwaluwgegevens blijkt uit de opname van deze ‘niet-algemene achteruitgaande’ soort in het *Project Vlaamse Broedvogelatlas 2000-2003*.

2. Toestand van de Huis- en Oeverzwaluw in Vlaanderen

Ironisch genoeg blijkt de ‘birdwatcher’ vaak een souvenirjager te zijn: zijn appreciatie van een vogelsoort is recht evenredig met de mate van zeldzaamheid. Alvorens in actie te schieten, dient hij geconfronteerd te worden met de harde realiteit van nakende achteruitgang of verdwijning. Die alarmklok werd treffend geluid in het eindrapport ‘Zie ... een zwaluw’ (Windig & Florus, 1997) van De Wielewaal vzw. De resultaten van het onderzoek tonen eenduidig aan dat de aantallen van Oever-, Huis- en Boerenzwaluw de laatste jaren dramatisch zijn teruggelopen in Vlaanderen.

Aan de hand van extrapolaties van vrij volledige tellingen in 1995 en 1996 schatten Windig & Florus (1997: 7) de Vlaamse oeverzwaluwenpopulatie anno 1996 op zo’n 4650 broedparen. Voor datzelfde teljaar rapporteren Windig & Florus (1997: 8-9) een gemiddelde omvang per kolonie in Vlaanderen van 61 broedparen. Ondanks de belangrijke afname van het totaal aantal broedparen in Vlaanderen geeft analyse naar broedlocatie aan dat Oeverzwaluwen in vergelijking met vroeger in aantal minder maar in omvang grotere kolonies vertoeven. Kritische factoren zijn het verdwijnen van natuurlijke, afkalkende oevers ten gevolge van kanalisering van beken en rivieren, waardoor de Oeverzwaluw zijn toevlucht moet zoeken in (commercieel uitgebate) klei- en zandgroeves die niet altijd een volledige bescherming kunnen bieden. Het wekt dan ook weinig verwondering dat in het binnenland in bedrijf zijnde zandwinninggroeven de hoogste concentraties en grootste kolonies Oeverzwaluwen herbergen. Zo broedt nog slechts 7,6% van de Oeverzwaluwen in natuurlijke rivieroeveren (Windig & Florus, 1997: 10). Dat cijfer staat in schril contrast met de resultaten uit het verleden van Kuijken & Roggeman (1968) die op basis van tellingen in West- en Oost-Vlaanderen (1968) ruim 53% van de Oeverzwaluwen in oevers van rivieren aantreffen. De sterke afhankelijkheid van kunstmatige zandafgravingsbiotopen maakt de soort op lokaal niveau uiterst kwetsbaar omwille van de mogelijkheid tot verstoring door werken.

De toestand van de Huiszwaluw blijkt evenmin hoopgevend. Op basis van dezelfde tellingen van De Wielewaal vzw schatten Windig & Florus (1997: 12) de huiszwaluwenpopulatie in Vlaanderen op zo'n 14 000 koppels. Voor de periode 1990-1995 is er volgens dezelfde auteurs sprake van een terugval van zomaar eventjes 45%, waarbij de oorzaken van achteruitgang zowel in het broedgebied (o.a. afbraak gebouwen, verstedelijking en afname insectenaanbod) als in de overwinteringsgebieden (o.a. toename insecticidegebruik) gezocht moeten worden (Windig & Florus, 1997: 9).

3. Werkwijze en methode

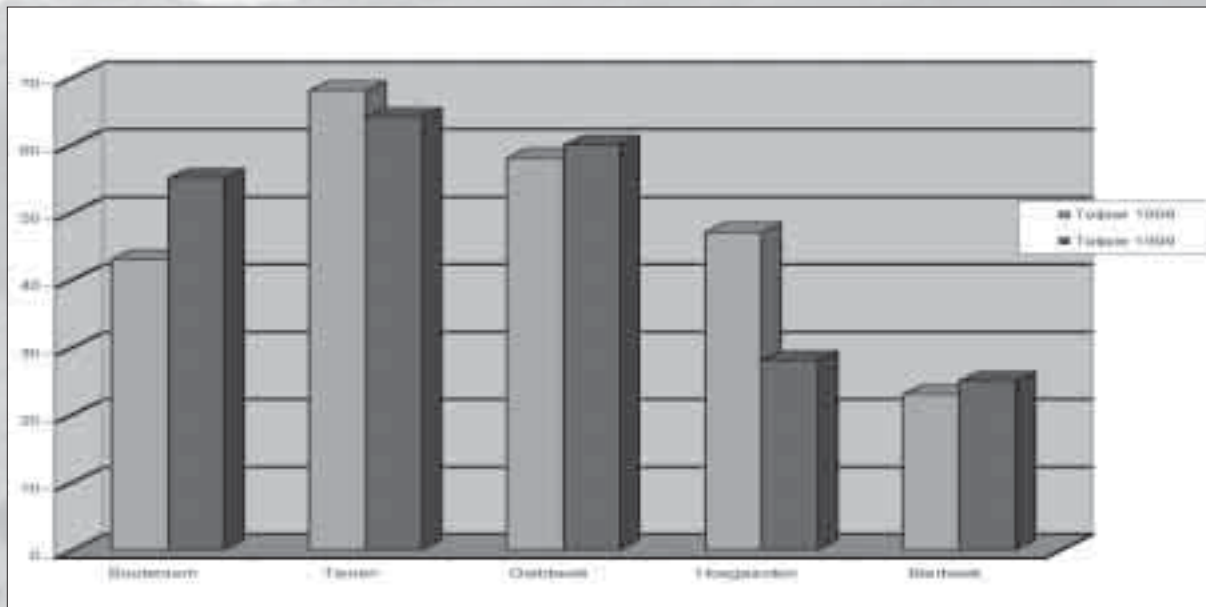
De inventarisatie ofte het actief op zoek gaan naar broedplaatsen van Huiszwaluwen gebeurde door leden van de afdeling Velpe-Mene in de periode van eind juni tot half juli, en voor de tweede telling de eerste helft van augustus. Het overgrote deel van het inventarisatiegebied werd door een vast team van 'zwaluw-watchers' gedurende twee weekends in groepsverband onderzocht. De dakgoten aan de straatzijde en zichtbare nokken van alle gebouwen werden bekeken. Op plaatsen waar Huiszwaluwen rondcirkelden werd – indien geen nesten zichtbaar waren – desnoods aangeklopt. Boerderijen en vierkantshoeven werden daarentegen altijd betreden om de kolonies onder portalen, hangars en stallen zeker niet te missen. Voor slechts een beperkt aantal locaties werd meer dan één bezoek volbracht. De feitelijke gegevensverzameling gebeurde aan de hand van de gestandaardiseerde, voorgedrukte formulieren van het JNM-zwaluwenproject (Van den Eynde, 1991). Alle gemeenten van de afdeling Velpe-Mene werden in de mate van het mogelijke geïnventariseerd. Zo werden Bierbeek, Boutersem, Glabbeek en Hoegaarden in 1998 volledig afgespeurd naar Huiszwaluwen. Kuntich, Breisem, Grimde en Bost vormden de niet-geïnventariseerde delen van de gemeente Tienen in 1998. In 1999 werd in de deelgemeenten Kuntich en Breisem wel naar Huiszwaluwen gezocht. De stadskern (binnen de ring) van Tienen is geteld door Marcel Jonckers en Philippe Smets. De gegevens van die tellingen worden apart behandeld. De gepresenteerde resultaten en (rudimentaire) analyses slaan dus op het eerder agrarische gedeelte van de afdeling Velpe-Mene. Al bij al kan men spreken van een grondig onderzoek. Met de gegevens kan dus het niveau van hypothetisch gissen overstegen worden.

4. Resultaten van de inventarisatie

In 1998 werden op juist geteld 40 locaties (huizen of boerderijen) zo'n 239 bewoonde huiszwaluwnesten geteld. Daarnaast registreerden we nog 80 onbewoonde, intacte nesten. De tellingen in 1999 leverden een stijging op van locaties (n=57) waar Huiszwaluwen broedden, maar een daling van bewoonde nesten (n=232) en onbewoonde nesten (n=63). De intensievere telling in 1999 leverde bijgevolg geen hoger getal aan broedparen op. De verwaarloosbare daling van getelde koppels is waarschijnlijk op rekening te schrijven van methode-effecten. Het achterhalen van nieuwe – in vorige telling 'ontlopen' – locaties leidde echter duidelijk niet tot een stijging van het aantal bewoonde nesten.

Ondanks de onvolledige telling van het Tiens agrarisch grondgebied (zie supra; stadskern uit analyse weggelaten) huisvest de gemeente Tienen nog steeds het grootste deel van de Huiszwaluwen. Zo verblijft, wanneer men de koppels van 1998 en 1999 samentelt, 28% van de getelde Huiszwaluwen op Tiens grondgebied. Daarnaast herbergen Glabbeek, Hoegaarden en Boutersem respectievelijk 25%, 16% en 21% van de aanwezige Huiszwaluwen in Velpe-

Mene. Bierbeek moet het stellen met slechts 10%. In figuur 1 worden de aantallen voor alle gemeenten naar teljaar geïllustreerd. Opvallend is de niet onaanzienlijke daling van het aantal bewoonde nesten (i.c. 19 nesten minder in 1999) in Hoegaarden in vergelijking met de resultaten van 1998. Hoewel de verdeling naar fusiegemeente een vergelijkend beeld oplevert, blijft dat een grove indicator. Een meer diepgaande analyse is nodig.

Figuur 1 : Aantal broedparen Huiszwaluwen naar gemeente en teljaar

4.1 Dorp zonder zwaluw!

Ten eerste is er de spijtige vaststelling dat niet elke onderzochte deelgemeente of dorp nog Huiszwaluwen huisvest. Misschien is dat voor de kenner niets wereldschokkends. Maar naast Kerkom en Boutersem vallen ook échte, pittoreske landbouwdorpjes zoals Sint-Katerina-Houtem en Hoxem dit droevig lot te beurt. Huiszwaluwen maken bijgevolg in meerdere dorpjes zelfs geeneens meer deel uit van het gedeelde natuurlijk erfgoed. Dat dé ultieme cultuurvogel met 'aaibaarheidfactor tien' voor vele bewoners niet meer onlosmakelijk verbonden is met hun dorpsbeeld, is één van de meest pertinente vaststellingen van het inventarisatieonderzoek. Ten tweede verhullen de algemene cijfers de interne structuur van de zwaluwenkolonies in de desbetreffende dorpen. Men kan immers een onderscheid maken naar het aantal kolonies en hun onderlinge samenhang, naar het aantal nesten per kolonie en naar type broedplaats.

4.2 De Huiszwaluw: een kolonievogel?

Indien we de grootte van de huiszwaluwenkolonies bekijken los van het type broedplaats, kunnen we grofweg drie categorieën onderscheiden. Zo bestond in 1998 de helft van de kolonies slechts uit één (= solitair) broedgeval, 25% uit 2 tot 4 koppels, en nog eens 25% van de kolonies varieerden tussen 5 en 37 paartjes. In 1999 bestaat zo'n 56% van de kolonies uit een solitair broedgeval, 28% uit 2 à 4 koppels en 16% uit meer dan vier koppels. De nieuwe (gevonden) broedlocaties in 1999 lijken dan ook vooral kleine kolonies van Huiszwaluwen te zijn.

Naar type broedplaats troffen we Huiszwaluwen aan onder dakgoten of daknokken van huizen en inkompoorten of ‘open stallen’ van boerderijen. Onder bruggen vonden we geen Huiszwaluwen. 71 respectievelijk 79 Huiszwaluwen hadden hun nest onder 28 respectievelijk 42 dakgoten of daknokken van huizen in 1998 respectievelijk 1999. Zo’n 30% van de getelde nesten bevinden zich aan huizen. Hoewel slechts 12 (1999: n=15) boerderijen als broedlocatie van een huiszwaluwenkolonie in 1998 dienden, herbergen deze boerderijen toch zo’n 70% van de getelde broedparen. Huizen leveren wel 70% van de broedlocaties, maar herbergen slechts 30% van de getelde huiszwaluwenparen. Voor de boerderijen liggen de percentages net omgekeerd. De cijfers geven dus aan dat de grootste huiszwaluwenkolonies zich bevinden in boerderijen die nog steeds in gebruik zijn. Hieronder tonen we het aantal koppels in bepaalde boerderijen voor de teljaren 1998 en 1999.

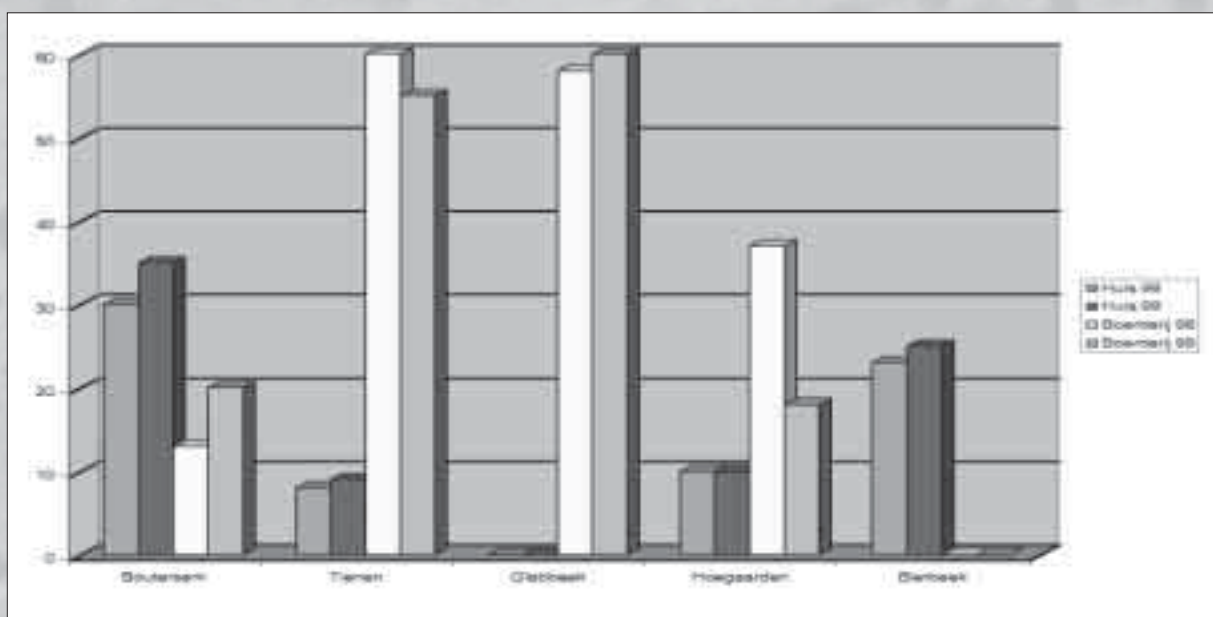
Tabel 1 : Koloniegrootte naar boerderij en teljaar

Boerderij	1998	1999
Zuurbemde 1 (Glabbeek)	37	46
Panishoeve (Hoeleden)	21	7
Karolushoeve (Babelom-Meldert)	35	15
Processieweg 77 (Hakendover)	29	28
Kalsterstraat 30 (Goetsenhoven)	9	7
Begijnenstraat 1 (Oorbeek)	16	11
Smidsstraat 9 (Vertrijk)	8	17
Totaal	155	131

Volgens de gegevens uit de tabel blijken er omvangrijke kolonies te zijn in hoeves te Glabbeek, Hoeleden, Meldert, Hakendover, Goetsenhoven, Oorbeek en Vertrijk. In 1998 herbergen deze zeven boerderijen zomaar eventjes 65% van de gehele getelde huiszwaluwenpopulatie (uitgezonderd stadskern Tienen) op het platteland van de afdeling Velpe-Mene. Voor alle boerderijen (n=12) maakt dat een gemiddelde van 12 nesten per boerderij in 1998. In vijf boerderijen waren de nesten aan oude eiken balken van de toegangspoort, schuurpoort of open stallen bevestigd. Eén boerderijkolonie nestelde zich onder de Boheemse kappen van een gesloten stal. Andere kolonies verkozen een plaatsje onder de al dan niet overstekende dakgoot op het binnenhof. In 1999 werden nog enkele kleinere kolonies in nieuw ontdekte locaties gevonden, waardoor de gemiddelde koloniegrootte per boerderij daalde tot 10 koppels. Vergelijking van de koloniegrootte per jaar naar boerderij geeft voor enkele locaties nogal grote verschillen. Voor een aantal locaties schuilt achter dit cijfermatig verschil een verklarend verhaal. Zo is de opvallende daling van zwaluwenkoppels in de Karolushoeve toe te schrijven aan zandstraalwerken in het begin van het broedseizoen, waardoor alle koppels genoodzaakt waren (opnieuw) een nest te bouwen. De toename in de boerderij in Vertrijk kan waarschijnlijk (ten dele) toegeschreven worden aan het moment van telling. In 1998 is in deze hoeve vrij vroeg in het broedseizoen geteld (eind juni) in tegenstelling tot 1999 (half juli). Meermaals tellen blijkt vooral in grote kolonies noodzakelijk. In de toekomst moeten we dus vooral de getalevolutie van de grote kolonies in het oog houden.

Het aantal nesten per kolonie ligt bij de huizenpopulaties opmerkelijk lager. Een bezocht huis kende in 1998 gemiddeld een kolonie van 2.5 nesten. In 1999 komen we uit op gemiddeld 1.9

nesten per huiskolonie. De grootste kolonie aan een woonhuis bestond uit zeven nesten. Het merendeel van de bezochte huizen (71% voor 1998 en 88% voor 1999) herbergt maar 1 à 2 koppels Huiszwaluwen. Huizen met meer dan twee nesten blijken eerder uitzondering (zie figuur 2). Daarenboven lijkt een kolonie van twee broedparen veelal de maximale draagkracht voor huiseigenaars. Zo konden we vaststellen dat de grootste huiskolonie (Bierbeek) afgestoken werd door de huiseigenaars. Veel bewoners kloegen over de vuiligheid die zwaluwen met zich meebrengen. Boer(inn)en lijken daar geen probleem mee te hebben en benadrukken vooral de (vermeende?) achteruitgang van de zwaluwenpopulatie. Opmerkelijk is de populatie Huiszwaluwen in de nieuwbouwwijk 'De Valkenberg'. Maar liefst 21 bewoonde en 13 onbewoonde nesten kon men in 1998 in deze wijk in de dorpskern van Roosbeek aantreffen, alhoewel ook hier menig nest kapotgeslagen bleek te zijn. In 1999 werden in de wijk 20 koppels geteld.

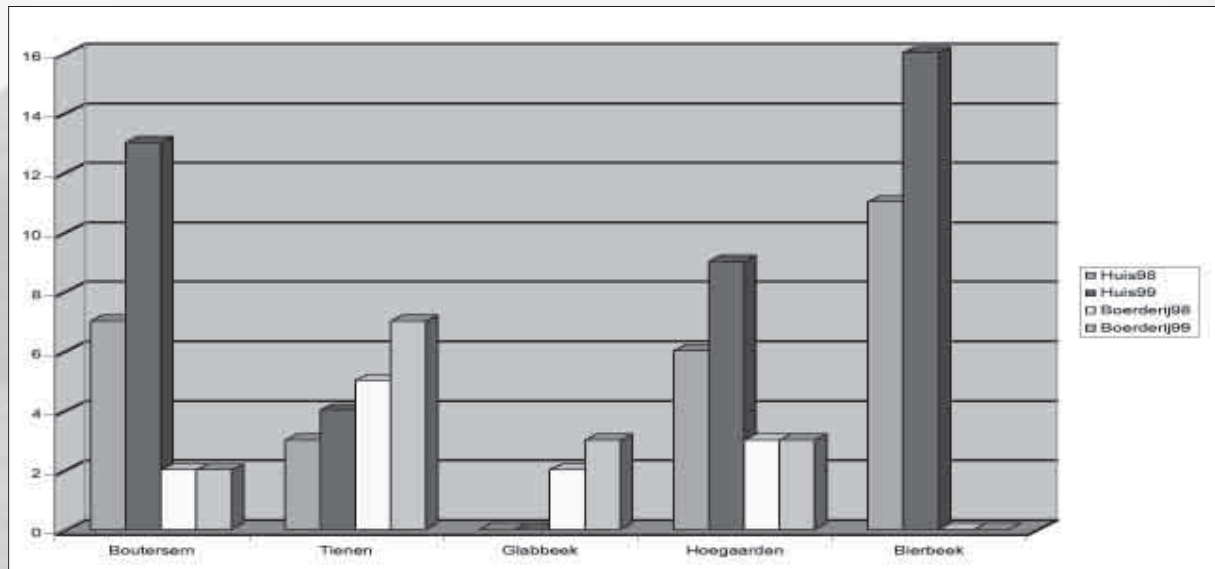

Figuur 2 : Aantal broedparen Huiszwaluwen naar broedplaatstype, gemeente en teljaar

4.3 Boerderijen : ultieme bolwerken

Uit voorgaande blijkt het belang van boerderijen voor huiszwaluwenkolonies in onze afdeling. Zo zijn meerdere dorpen in belangrijke mate aangewezen op één of twee boerderijbolwerken (zie figuur 3). Indien de stadskern van Tienen mee opgenomen zou worden, is de scheeftrekking voor die gemeente minder uitgesproken dan de figuur illustreert. Glabbeek vormt het meest frappante voorbeeld. Deze gemeente kende slechts twee (!) broedlocaties, die desondanks 37 respectievelijk 21 broedparen in 1998 wisten te verenigen. Alle 'Glabbeekse' Huiszwaluwen zijn te vinden in twee boerderijen. Hoewel uitwijkmogelijkheden waarschijnlijk wel aanwezig zijn, is de populatie in Glabbeek grotendeels afhankelijk van de goodwill van de landbouwers in kwestie. Ook in Hoegaarden wordt het zwaluwenaantal in aanzienlijke mate opgevijseld door de Karolushoeve-kolonie, die in 1998 69% van de Hoegaardse populatie uitmaakte. In mindere maar nog altijd substantiële mate geldt hetzelfde voor de boerderijkolonies in Boutersem en Tienen. Dat grote kolonies in boerderijen van doorslaggevend belang zijn bij de totaalscore van een gemeente komt goed naar voren in Bierbeek. Hoewel

Bierbeek de meeste broedlocaties (n=11 voor 1998 en n=15 voor 1999) telt van alle betrokken gemeenten, heeft ze toch het kleinste aantal broedparen. Bierbeek onderscheidt zich door solitaire broedgevallen en de afwezigheid van een bolwerk-toevluchtsoord (zie figuur 3).

Figuur 3 : Aantal kolonies Huiszwaluwen naar broedplaatstype, gemeente en teljaar

5. Achteruitgang of niet?

Elk project dat zichzelf respecteert, stelt de ultieme vraag: hoe gaat het met de soort? Eén zaak is zeker. Uitspraken in termen van vooruitgang of terugval zijn op basis van de verzamelde gegevens (nog) niet mogelijk. Het blijft gissen. In vergelijking met de gegevens van 1990 gingen bepaalde kolonies (sterk) achteruit, maar tegelijkertijd werden nieuwe, soms zeer omvangrijke kolonies aangetroffen. Een vastgestelde achteruitgang op kolonie-niveau is dan misschien slechts een verschuiving. Voor de toekomst en bij continuering van het veldwerk bieden de verzamelde data van 1998, en vooral 1999 omwille van haar quasi-volledigheid, een goed referentiepunt voor vergelijking van aantallen in de tijd. Hoewel relativering op zijn plaats is, becroop ons gedurende het veldwerk toch vaak het gevoel dat er niet veel Huiszwaluwen (meer) zijn. Dat sommige dorpen het zonder deze gezellige ‘volksvogel’ moeten stellen, was een schokkende vaststelling. Koude wetenschappelijke cijfers blijken slechts ‘op het veld’ hun kilheid tot uitdrukking te brengen. Het is onze bedoeling om de cijfers niet alleen te laten spreken. Ze moeten aanzetten tot actie.

Het is gemeenzaam bekend dat veel vogelsoorten in hun Afrikaanse overwinteringsgebieden geconfronteerd worden met een onverantwoord insecticidegebruik en met verdrogingseffecten. Een (derde wereld) beleid gericht op duurzame ontwikkeling is noodzakelijk. Ook het ruimtelijk ordeningsbeleid in Vlaanderen wordt met de vinger gewezen. Hoewel op deze domeinen het streven naar natuurbehoud onverminderd voortgezet moet worden, willen wij vooral relatief eenvoudige maatregelen op lokale schaal promoten die het broeden bevorderen. Zo kan men denken aan het bevestigen van kunstnesten op verlaten locaties in ‘zwaluwvrije’ dorpen. Daarenboven blijkt dat ook bestaande kolonies vaak aanzienlijk uitbreiden na het bevestigen van kunstnesten. Hoewel dat te wijten kan zijn aan

Nesten van Oeverzwaluwen: zandgroeve in Meensel. Foto: Robin Guelinckx.

verschuivingseffecten, is het wenselijk deze piste eveneens te bewandelen. Tot slot blijft het belangrijk de bewoners te informeren, aan te moedigen en sympathie te tonen voor hun ‘hebbeding’. Men kan niet ontkennen dat zwaluwen overlast door uitwerpselen veroorzaken. Acties om die overlast te voorkomen – bijvoorbeeld met onderplankjes – kunnen zinvol zijn. Bovenal moet men komen tot een sfeer waar het bezoek van een Huiszwaluw een zekere fierheid of gevoel van uitverkorenheid teweeg brengt. De Huiszwaluw blijft namelijk – ondanks alle initiatieven – afhankelijk van de gastvrijheid van huis- en boerderij-eigenaars!

6. De oeverzwaluwenkolonies gewogen

In 1998 en 1999 werden naast de huiszwaluwentelling ook de oeverzwaluwenkolonies in het onderzoeksgebied in kaart gebracht. Alle broedkolonies zijn in zandgroeven gelegen. Vier omvangrijke kolonies bevinden zich in commercieel uitgebate zandafgravingen in Kerkom, Meensel, Pellenberg en Bierbeek. Eén verlaten zandgroeve in Outgaarden werd door een kleinere kolonie in 1999 geheerkoloniseerd. In tabel 2 worden de telgegevens weergegeven. Hoewel via tekening van de nestwanden en aankruismethode alle bewoonde nestholten gekarteerd werden, spreken we toch maar van schattingen van broedparen – omwille van de moeilijkheid om een volledige telling in grote kolonies te realiseren. Zo had de telling van bewoonde nestholten in de zandgroeve van Bierbeek voor de vijf tellers iets duizelingwekkends en neurotisch. Dat telling en accurate opvolging van kolonies desondanks zin heeft, toont de stopzetting van verstorende werken in de zandgroeve van Kerkom mooi aan. We stelden begin juli 1998 vast dat minimum 11 oeverzwaluwnesten waren afgegraven met als gevolg een aanzienlijk aantal dode juveniele exemplaren. Na protest en afspraak met de eigenaar werd een uitstel van de wandafgravingen tot half augustus bekomen. Van een klein maar mooi resultaat gesproken.

Tabel 2 : Aantal uitgegraven en bewoonde nestholten naar locatie (NG = niet geteld)

Locatie	1998		1999	
	Aantal nieuw uitgegraven nestholten	Schatting aantal bewoonde nestholten	Aantal nieuw uitgegraven nestholten	Schatting aantal bewoonde nestholten
Zandgroeve Kerkom	83	50	162	75
Zandgroeve Meensel	NG	10	100	65
Zandgroeve Pellenberg	NG	70	100	70
Zandgroeve Outgaarden	Geen	Geen	3	3
Zandgroeve Bierbeek	413	145	NG	230
Totaal		275		443

6. En de toekomst?

Niettegenstaande uitspraken in termen van vooruitgang of achteruitgang onmogelijk zijn, biedt onze gegevensbank toch een nooit gezien vergelijkingspunt voor toekomstige tellingen. Het fundament is gegoten. Continuering is een must. Indien een jaarlijkse telling van de huiszwaluwen- en overzwaluwenstand lukt, beschikt onze afdeling over een ongeëvenaarde schat aan informatie en natuurhistorische kennis. Hiermee lanceren we dan ook een warme oproep aan alle leden voor het opzetten van dergelijke inventarisatieprojecten!

Dankwoord

Last but not least wensen we alle medewerkers te danken die onmiskenbaar bijgedragen hebben tot het succes van deze telling. Dergelijk project staat of valt met de inzet van vrijwilligers. Vooreerst danken we Esther Buysmans, Donald Leenknecht, Hilaire Vanherwegen, Hugo Sente, Jo Hendriks, Bea Abts en Pieter Abts voor hun telwerk te Bierbeek. Ook dank aan Marcel Jonckers en Philippe Smets voor hun inventarisatie in de stadskern van Tienen. Tot slot een welgemeende attentie aan de collega's van het 'zwaluw-watchersteam' ofte Jan Struyf, Freek Verdonckt, Jorg Lambrechts, Joachim Lambrechts, Piet Struyf, Nathalie Hoebrechts en Gert Beckers voor het mee afhossen van alle andere gemeenten. Zwaluwen tellen was alsook 'sprinten voor de bergprijs', de streek verkennen, straffe (boeren)mythes aanhoren en zoveel meer.

Literatuur

- Anoniem, 1998. *Natuurstudie in Velpe-Mene: projectvoorstelling 1998*. Natuurreservaten vzw, Velpe-Mene.
- GUELINCKX, R., 1991. *Resultaten zwaluwentelling in Oost-Brabant*. De Mol 3.
- KUIJKEN, E. (ed.), 1999. *Natuurrapport 1999. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid*. Instituut voor Natuurbehoud. Brussel.
- KUIJKEN, E. & ROGGEMAN, W., 1969. *Broedkolonies van Oeverzwaluwen in 1968*. De Wielewaal 35 :136-141.
- WINDIG, J. & FLORUS, M., 1997. *Evolutie van het broedbestand in Vlaanderen van Oeverzwaluw, Huiszwaluw en Boerenzwaluw*. Oriolus 63 (3).

Vogelwerkgroep Natuureservaten Oost-Brabant vzw

Huiszwaluwenproject 1999 - projectleider Philippe Smets

Adres	Kunstnesten		Natuurlijke nesten		Adres	Kunstnesten		Natuurlijke nesten	
	aantal	bezet	aantal	bezet		aantal	bezet	aantal	bezet
Broekstraat 28	2	0	0		Nieuwstr 9	0		0	
Delpoortestr 52	2	1	0		Nieuwstr 11	4	3	1	1
Dr.Geenstr 6	2	1	1	1	Oude Leuvensestr 2	0		1	1
Grote Bergstr 2	2	2	0		Oude Leuvensestr 9	0	0	0	
Grote Bergstraat 30	2	1	0		Oude Vestenstr 8	4	0	0	
Grote Bergstraat (hoek apotheek)	0		4	2	Peperstr 15	2	2	1	1
Hennemarkt Casa	0		1	1	Peperstr 26	4	3	0	
Hoegaardenstr 18	7	6	3	0	Reizigerstr 59	3	0	0	
Hoegaardenstr 18 (overzijde)	0		1	1	Stadhuis	0		5	0
Hoegaardenstr 24	0	0	0	0	Slachthuisstr 81	3	0	0	
Hoegaardenstr 58					St. Catharinastr 5	2	2	0	
Kabbeekvest (hoek Gilainstraat)	0		2	0	Torsinplaats 6	0		0	
Kapelstr 23	1	0	0		Veemarkt Avenue	4	2	5	2
Leuvenselaan 66	0		1	1	Veemarkt Gouden Schaar	0		0	
Leuvenselaan 76	0		0		4 ^{de} Lancierslaan 19	4	3	0	
Leuvenselaan 79	1	1	0		4 ^{de} Lancierslaan 21	2	2	0	
Leuvenselaan 86	0		1	1	4 ^{de} Lancierslaan 43	0		1	
Leuvenselaan 88	2	1	0		4 ^{de} Lancierslaan 45	0		1	1
Leuvenselaan 305	2	0	0		4 ^{de} Lancierslaan 55	0		0	
Leuvensestr 14	0		0		4 ^{de} Lancierslaan 69	0		0	
Leuvensestr 23	2	2	0		4 ^{de} Lancierslaan (boekenwinkel)	1	1	0	
Leuvensestr 85	4	1	0		Stationsplein (nouveau monde)	0		11	9
Leuvensestr 103	1	1	0		Withuisstraat 4	0	0		
Leuvensestr 134	1	1	0		Zijdelingsestr 25	0	1		
Meendijkstr 14	3	1	0	0	Zijdelingsestr 27	3	2	0	
Meendijkstr 27	3	1	0		Zijdelingsestr 35	1	1	0	
Mulkstr 155	0	0	0		Suikerfabriek (zijde Aandorenstraat)	0		3	1
Mulkstr 186	0	0	0						
Totalen 1999	74 kunstnesten waarvan 41 bewoond								
	44 natuurlijke nesten waarvan 23 bewoond								

Evolutie der Huiszwaluwen in Tienen:

Jaar	Aantal broedpaar
1989	117
1990	138
1991	85
1992	77
1993	61
1994	45
1995	59
1996	67
1997	ca. 55
1998	53
1999	64

Opmerkingen:

De stijging van 1990 werd veroorzaakt door het ontdekken van een belangrijke kolonie in de suikerfabriek. Die kolonie heeft evenwel geen stand gehouden. De gestage daling tot '94 werd waarschijnlijk gestopt door het plaatsen van kunstnesten vanaf 1995.

Veldkapel en landschap: oude betekenissen herdacht

Jan Struyf

Probleemstelling

Religieuze monumenten worden geacht eerbied voor het heilige op te roepen. Dat geldt ook voor de veldkapel. Deze kleine materiële en historische getuigenis van volkse devotie heeft een sacrale betekenis en de bezoeker wordt verzocht de gewijde ruimte die de kapel is, met ontzag te betreden en te bejegenen.

In de ontkerkelijkte samenleving is zo iets geen evidentie meer. Het kerkbezoek kent een grote terugval. Kerken worden vandaag vooral bezocht uit culturele motieven, omwille van de architecturale kwaliteiten van het bouwwerk, het rijkelijke interieur, de geëxposeerde kunstschatten of schilderijen. Ook de kapelbezoeker is niet langer uitsluitend een parochiaan of bedevaarder die zijn hart uitstort voor de heilige, maar een wandelaar of fietser zonder christelijk geïnspireerde intenties. Al is de religieuze nood aan veldkapellen niet helemaal verdwenen, de intensiteit van de heiligenverering is niet meer die van weleer. De verering van volksheligen is afgenomen ten voordele van nieuwe vormen van individuele spiritualiteit of van publiekstrekkingen zoals Maria. Vooral grotere bedevaartsplaatsen die omvangrijke groepen gelovigen en kijktoeristen kunnen opvangen, kennen een heropleving. De meeste veldkapellen ontsnappen aan die evolutie, hun aantrekkingskracht is gedoofd. De grote waardering en aandacht die kathedralen, kloosters en begijnhoven van de ondergang redden, gaan aan dit kleine patrimonium voorbij. Sommige veldkapellen staan er zieldogend bij of zijn reeds verdwenen. Niet zelden zijn ze het slachtoffer van vandalisme, diefstal, afbraak voor de aanleg en verbreding van wegen. Schrijnend voorbeeld is de sloop begin 1997 in Butsel van de Sint-Rochus- en Donatuskapel, die in 1874 opgetrokken is naar een ontwerp van Joris Helleputte, een belangrijk Belgisch vertegenwoordiger van de neogotische stroming.

Welke bestaansredenen hebben de veldkapellen nog? Hebben ze de hedendaagse mens überhaupt nog iets te zeggen? De toestand van de veldkapellen is niet over de ganse lijn dramatisch. Misschien gaan ze een betere toekomst tegemoet, want de overheid begint belangstelling te tonen en erkent hun intrinsieke waarde, plaatselijke verenigingen ontfermen zich over hun lot en met wat geluk worden ze opgenomen in een toeristische wandel- of fietsroute. Maar dan nog blijft de vraag of veldkapellen voor ons méér kunnen zijn dan louter historische artefacten met een irrelevant geworden betekenis. Het is gemakkelijk om veldkapellen als monumenten te erkennen, moeilijker is het met die erkenning aan de slag te gaan. Een eigentijdse valorisatie van de veldkapellen dringt zich op.

Om niet al te zeer af te wijken van het opzet van dit jaarboek zal ik op basis van enkele theoretische beginselen uit de monumentenzorg de hedendaagse betekenis van veldkapellen in het landschap en hun waarde voor de natuurvereniging en -educatie trachten te verduidelijken.

Veldkapellen, monumentenzorg, inventarisatie en wettelijke bescherming

De monumentwaarde van de veldkapellen wordt pas sinds kort door de overheid erkend. Ondermeer onder druk van een toenemend aantal plaatselijke initiatieven heeft zij in 1998 aan de Stichting Vlaams Erfgoed (SVE) de opdracht gegeven een grootscheepse inventarisatie op te starten voor heel Vlaanderen. De eerste fase van de campagne, de lokalisatiefase, ving aan in het najaar van 1998 en is ondertussen afgerond. Met behulp van topografische kaarten en stratenatlassen werden de kapellen per provincie, gemeente en straat geordend en kort getypeerd als veldkapel, boomkapel, staafkapel, calvarie of wegkruis. Omvangrijke kapellen waarin erediensten kunnen plaatsvinden, bleven buiten beschouwing. Zowat 13000 kapellen werden op die wijze gelokaliseerd, circa 8000 daarvan door vrijwilligers. Zelf heb ik een kleine bijdrage geleverd voor de gemeenten Lubbeek, Bierbeek, Hoegaarden, Tienen, Glabbeek en Boutersem. In totaal werden 160 kapellen geteld, waaronder 123 zuivere veldkapellen, 13 grotkapellen (O.L.V. van Lourdes), 6 bronkapellen, 5 boomkapellen (moeilijk op te sporen, er zijn er wellicht meer), 4 staafkapellen (idem dito), 6 wegkruisen en 3 calvaries. Bovendien kunnen 17 kapellen en kruisen als verdwenen opgegeven worden. Herdenkingskruisen (WO I en WO II), kerkhofkapellen en het zeer grote aantal huiskapellen werden niet opgenomen. Van een beperkt aantal gaat het huidige voorkomen terug tot de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw. De meeste dateren van het einde van 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw, sommige vertonen zelfs uitgesproken modernistische kenmerken.

Slechts twee van de geïnventariseerde veldkapellen werden als waardevol opgenomen in *Bouwen door de eeuwen heen*, een meerdelige inventaris van het onroerend patrimonium van Vlaanderen, die als leidraad fungeert in het monumentenbeleid. Het gaat om de kapel van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Bloede (18de eeuw) op de Leuvensesteenweg in Roosbeek en de Sint-Quirinuskapel (1766) – één van de mooiste uit de omstreken – in de Gaetstraat te Meldert. Maar wat met de Onze-Lieve-Vrouw-kapel met het klokje in Neervelp? Wat met de Sint-Luciakapel in Verrijck, de Sint-Hymelinuskapel in Vissenaken, de Marollenkapel in Sint-Katharina-Houtem? Het is in het licht van deze vragen dat de campagne van SVE gezien moet worden. De lijst die uit de inventarisatie resulteerde, wordt opgenomen in de databank van de afdeling Monumenten en Landschappen en zal de basis vormen voor verdergezet detailonderzoek en een gestructureerd beschermings-, restauratie- en onderhoudsbeleid.

De criteria die men zal aanwenden om het voortbestaan van veldkapellen op wettelijke basis te vrijwaren, zijn divers: artistieke, wetenschappelijke, historische, volkskundige, landschap-

Marollenkapel in Sint-Katharina-Houtem. Foto: Robin Guelinckx

pelijke en andere sociaal-culturele argumenten kunnen de doorslag geven. Selectie is onvermijdelijk, maar sluit niet uit dat voor niet-beschermde kapellen op gemeentelijk of wijkniveau en tussen burgers onderling onderhoudsafspraken gemaakt worden, zoals hier en daar al gebeurt.

De theorie: uitgangspunten van herwaardering

Monumentenzorg – in dit geval het zorgzaam omgaan met veldkapellen -

mag niet beperkt blijven tot beschermen, restaureren en onderhouden. Monumenten zijn niet louter historische objecten, onaantastbaar of onwrikbaar op hun fundament gebouwd. Ze zijn niet alleen waardevol omdat ze bijzondere materiële getuigen zijn uit het verleden. Hun onderliggende historische en ons vreemd geworden betekenissen dienen ook ontsloten en hanteerbaar gemaakt te worden om ze betekenisvol te laten zijn voor de hedendaagse mens. Ze kunnen ruimte bieden voor hedendaagse activiteiten. Het is immers een ongeschreven wet dat monumenten die van hergebruik of herbestemming verstoken blijven, een preciaire toekomst tegemoet gaan of tot verval gedoemd zijn. Zo weet men de aftakeling van kerkgebouwen te voorkomen door ze een culturele functie te geven: een plaats waar tentoonstellingen, klassieke muziekopvoeringen of zelfs academische hoorzittingen kunnen doorgaan.

Anderzijds kan eigentijds gebruik niet losgekoppeld worden van de initiële betekenis van een monument, aangezien juist in de erkenning daarvan de bestaansredenen van monumentenzorg vervat zit. Hedendaags gebruik van een monument mag niet ten koste gaan van het monument, maar moet geënt zijn op oorspronkelijke functie. Bij het toekennen van nieuwe functies aan een kerk zal men rekening houden met het sacrale karakter van het gebouw en opteren voor ‘zachte’ oplossingen. Het inplanten van een discotheek of van een handelszaak zoals in Nederland wel eens voorkomt, zijn in principe onverzoenbaar met de ziel van het kerkgebouw.

De ziel van veldkapellen

Zoeken naar een toekomst voor de veldkapellen betekent dus in de eerste plaats aanknopingspunten vinden met de onderliggende betekenis of ziel van dit patrimonium. De oorsprong van het fenomeen ‘veldkapel’ ligt in het streven van de gelovige naar een verbond met God. De kapelheilige, gematerialiseerd in het beeld, werd geacht op te treden als bemiddelaar, en aan God de heilsverwachting van het individu of de plaatselijke geloofsgemeenschap kenbaar maakte. De heilige was niet alleen een voorspreker, hij was tevens een betrouwbare toeverlaat die het dagelijkse leven draaglijk maakte en ziekte van familie en veestapel, brand, oorlog en andere ongemakken afwentelde of uitbande: de heilige als aangrijpingspunt in de eeuwige cyclus van onrust, hoop en dankbaarheid. Processies toegewijd aan de heilige waren een feest, huldeblijken die de sleur en labeur doorbraken en aanleiding gaven tot het nemen van een vrije dag. Deelnemers uit omliggende dorpen of bedevaarders op weg naar de grotere religieuze centra, maakten gebruik van een netwerk van veldkapellen die fungeerden als oriëntatiepunten in het landschap. Plaatsgebonden processies waren de surrogaatuitgaven van de grote, landsgrenzen overschrijdende boetevaarten, die onverschrokkenheid en doorzettingsvermogen vergden. Vandaar dat veldkapellen langs moeilijker begaanbare wegeltjes, donkere bosranden of op de akkerarealen buiten het dorp werden opgericht.

Toevluchtsoord en jubelkeet voor gelovige en gelovige gemeenschap, baken in het landschap voor de reiziger: dat lijken drie fundamentele betekenissen te zijn die de eigenheid van veldkapellen uitdrukken. Bijgevolg kan behoud van veldkapellen pas geslaagd heten wanneer de hedendaagse samenleving een hernieuwde, eigentijdse, maar respectvolle omgang kan opbouwen die rekening houdt met die oorspronkelijke kenmerken.

De praktijk: toevluchtsoord, jubelkeet en baken in het landschap, ook nu!

Op één punt zal die omgang essentieel verschillen van de oude. De mens is niet langer in staat zich in te schrijven in een van God zwangere vroomheid. Christo- of sanctocentrische devotie zullen plaats moeten maken voor wat anders. Door hun geringe omvang zijn de materiële mogelijkheden tot herbestemming van veldkapellen eerder beperkt of onmogelijk. Een geestelijke omslag biedt wellicht meer kansen tot slagen. Waar men eertijds een christelijk geïnspireerde relatie onderhield met het inwendige van de kapel, meer bepaald met het heiligenbeeld, zal een hedendaagse verhouding zich mijns inziens moeten ‘veruitwendigen’ en richten op de

omgeving, de dorps- en stadskern of het omliggende landschap. Alleen de verhouding veldkapel-landschap en de relevantie van die relatie voor een natuurvereniging wil ik hier nader bespreken.

Sommige veldkapellen hebben daarin een streepje voor op andere dankzij hun geïsoleerde ligging en hun landelijk karakter. In de afdeling Velve-Mene zijn dat o.a. voor open arealen: de Sint-Quirinskapel te Meldert, de Marollenkapel te Sint-Katharina-Houtem, de Lourdeskapel in de Bisschoppenstraat op de Bremt, de Sint-Barbarakapel op de Keiberg te Bierbeek. Voor valleien: de Sint-Luciakapel te Verrijck, de Sint-Hymelinuskapel te Vissenaken. Voor bosarealen: de Sint-Ermelindiskapel in Bruulbos, de Sint-Bernarduskapel aan de rand van Meerdaalwoud te Bierbeek. Deze en andere kapellen vertonen een uitgesproken band met het landschap als vrije ruimte en bezitten een aanzienlijke landschapstoeristische en natuureducatieve waarde.

Toevluchtsoord. Op zijn tocht door het landschap zijn er een aantal bevoorrechte plaatsen waar de mens, vaak om onbewuste redenen, halt houdt. Meestal gebeurt dat bij landschapselementen die wat uit de band springen, weinig gemeen hebben met het algemene karakter van de omgeving of zelfs artificieel aandoen: een eenzame of omgevallen boom, een talud, een beekbruggetje, een veldkapel. Enerzijds gebruikt de mens die plaatsen als rustpunt, letterlijk én figuurlijk: om uit te blazen tijdens een wandeling of fietstocht, maar ook als een wijkplaats, een (markt)vrije ruimte waar hij kan ontsnappen aan de jachtigheid van het maatschappelijke leven. Anderzijds dragen dergelijke tegendraadse rustpunten bij tot het bewust worden van de omgeving. Vanuit een ‘verstoring’ (de omgevallen boom) ontstaan herkenning (die boom dient recht te staan, want het gaat hier om een bos) en waardering. Veldkapellen zijn dus van uitzonderlijk belang omdat ze een onderdeel zijn van het landschap waarin de mens zich ontspant en omdat ze aan de perceptie van dat landschap richting geven.

Jubelkeet. Veldkapellen bieden een houvast in het landschap. Dat komt zeer concreet tot uiting bij de toeristische routes waarin veldkapellen fungeren als richtingaanwijzers op knooppunten van fiets- of wandelwegen. Het mag vreemd klinken maar dergelijke toeristisch ontsloten, landelijke routes kunnen vergeleken worden met de processiewegen van weleer. Mensen genieten van hun vrije dag door in familie- of groepsverband ‘op de buiten’ te fietsen en te wandelen. Landschapsbeleving is niet direct het doel. Het landschap vormt eerder het decor waarin gemeenschappelijke banden aangehaald worden en de drukte van gezin, werk en stad terzijde wordt geschoven. Er wordt gepalaverd, gelachen, geravot, gepicknickt: allemaal tekenen van uitgelatenheid. Waarom die uitbundigheid niet kanaliseren naar de in de routes opgenomen veldkapellen, zodat parallellen geschapen worden met hun oorspronkelijke functie: het ontvangen van een feestende geloofsgemeenschap? Dat kan o.a. gebeuren door het aanleggen rond de kapel van fietsrekken, zitbanken, eettafels (en vuilnisbakken) of een ligweide, in beperkte hoeveelheden en omvang. Het uitnodigende karakter dat uitgaat van de bankjes voor de Lourdeskapel op de Bremt (Bierbeek) is treffend.

Betekenisvol baken. Vooral strategisch gelegen veldkapellen bieden de gelegenheid om het landschap wat dieper en kritischer te bestuderen. Ze zijn een uitgelezen plaats waar de grens tussen cultuur en natuur kan afgetast worden en men een zicht krijgt op plaatselijke landschappelijke evoluties en verstoringen.

De Marollenkapel in St-Katharina-Houtem is in dat opzicht bijzonder illustratief. De kapel werd in 1835 opgericht ter ere van O.L.Vrouw van Scherpenheuvel en was tot in de jaren '70 van deze eeuw een bidplaats voor de zusters en leerlingen van het klooster Mariadal in Hoegaarden. Nadat ze in privé-bezit kwam en de kapelfunctie verdween, waren er plannen om de kapel uit te bouwen tot een centrum voor natuurbehoud en schuiloord voor wandelaars, maar die werden nooit verwezenlijkt. De kapel werd daarentegen het slachtoffer van diefstal en vandalisme: glasramen, bidstoelen en -banken, deuren, het stucwerk en de marmeren vloer

verdwenen, graffiti sieren nu de wanden. Tijdens de recente ruilverkavelingscampagne kreeg de kapel van de Vlaamse Landmaatschappij een opknapbeurt en werd ze uitgebouwd tot een pleisterplaats voor fietsers en wandelaars (en een kerkuil). Door haar strategische ligging op een heuvelrug die uitzicht biedt over de Gete- en Menevallei kon de kapel uitgespeeld worden als panoramisch trefpunt. Die uitzonderlijke functie werd gevaloriseerd: een opstapje leidt naar een platform vanwaar de streek kan overschouwd worden, met behulp van een natuurstenen wijzerplaat komt men te weten hoe ver de kapel verwijderd staat van de bewoonde wereld.

De mogelijkheden tot ontsluiting van de kapel en het landschap reiken volgens mij nog veel verder. De Marollenkapel is de plaats bij uitstek waar geleide natuurwandelingen halt moeten houden om de landschappelijke evoluties in het gebied (historiek, problematiek van de ruilverkaveling ...) vanuit een breed perspectief te verduidelijken. Jammer genoeg blijven dat soort wandelingen nu te vaak eenzijdig gericht op en beperkt tot de stroken beschermde natuur in de valleigebieden (deze bedenking geldt eveneens voor de Snoekengracht in Boutersem, waar het uitgestrekte akkerareaal – o.a. het Koutenveld – of de andere kleinere valleitjes daarrond aan de aandacht lijken te ontsnappen). Ook de individuele bezoeker van de Marollenkapel zou van een dergelijke aanpak de vruchten moeten kunnen plukken. Nu wordt door afwezigheid van duiding zijn zicht op het landschap aan persoonlijke interpretaties overgelaten. Het plaatsen van een pancarte of een openklapbaar folderbakje (een gebruik dat ik overigens ook wil bepleiten voor een betere ontsluiting van natuurreservaten) kan die leemte opvullen.

Bovenstaand voorbeeld maakt duidelijk dat veldkapellen een uitgesproken educatieve rol kunnen vervullen die het landschapshistorische en het ecologisch-kritische denkvermogen stimuleren en aanscherpen. Vanuit deze hedendaagse visie kunnen we veldkapellen dan ook beschouwen als tastbare oriëntatie- en steunpunten die gevrijwaard moeten blijven om de vervlakking van het landschap en de aliënering van het collectief geheugen tegen te gaan.

Dankwoord

Tot slot wil ik mijn dank uitspreken aan Robin Guelinckx en Karlien Van Edom die een paar dagen mee zijn opgetrokken om de ‘populatie’ en de ‘soortenrijkdom’ van de veldkapellen in de afdeling, en eventjes daarbuiten, in kaart te brengen.

Literatuur

LEMAIRE, R.M. (e.a.), 1971. *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in Vlaanderen. Architectuur. Deel 1: Provincie Brabant – Arrondissement Leuven*. Gent.

ROSSENBACKER, A., 1996. *Langs Vlaamse wegen: Hoegaarden*. Stichting Vlaams Erfgoed.

WOUTERS, V., 1998. *Legendarisch en vroom Hageland: van vermaard bedevaartsoord tot eenvoudige veldkapel in Hageland en Vlaams-Brabants Haspengouw*. Leuven.

ADRIAENSSENS, I.; HENDRYCKX, M. en VAN ALSENOY, J. *Het geheim achter een open deur - Toegankelijke monumenten doordacht*. Brussel, 1998. (Leesvoer voor iedereen die wat wil opsteken over de hedendaagse theorie en praktijk van de monumentenzorg).

Raadpleeg voor een geïnformatiseerde stand van zaken: www.monument.vlaanderen.be

Kapel hoek Bosbergstraat/Waversesteenweg in Meldert. Foto: Robin Guelinckx

Marollenkapel in Sint-Katharina-Houtem. Foto: Robin Guelinckx

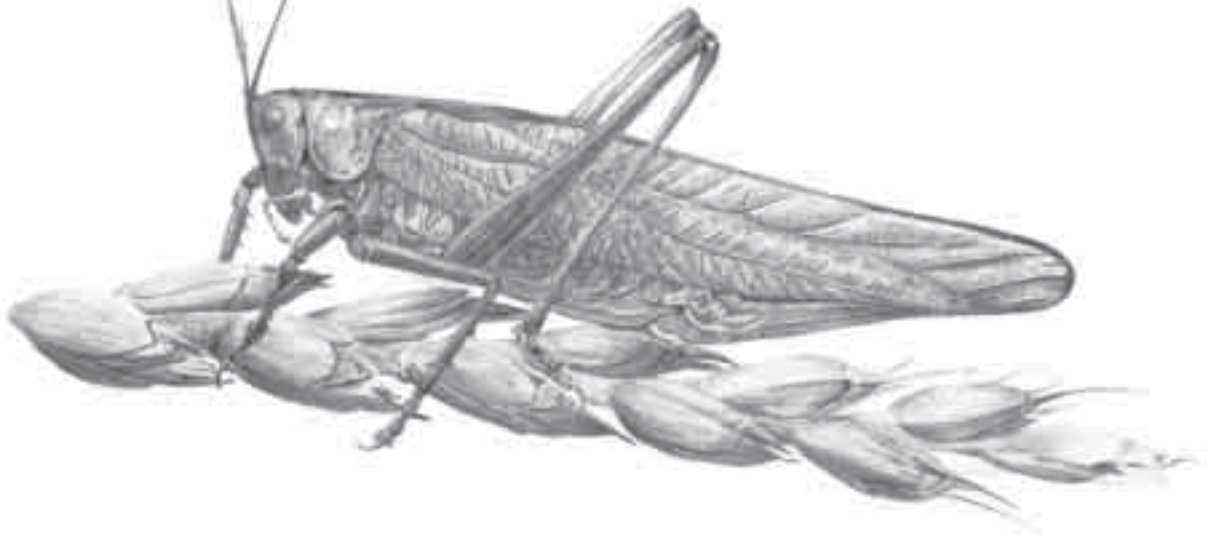
Vindplaats van Gouden sprinkhaan in de Velpevallei te Kersbeek-Miskom

 Gouden sprinkhaan shp

Bijzondere sprinkhaansoorten in Oost-Brabant.

Jorg Lambrechts en Robin Guelinckx

Dit artikel beschrijft het voorkomen van drie zeldzame sprinkhanen in Oost-Brabant. Er wordt ingegaan op de habitatvereisten en de mogelijkheden tot behoud van de populaties. Sprinkhanen en krekels vormen binnen de insecten de orde der Orthoptera (rechtvleugeligen), soms ook Saltatoria (springers) genoemd. Binnen deze orde zijn er twee makkelijk herkenbare onderorden: de langsprietten (Ensifera), waartoe de sabelsprinkhanen en de krekels behoren, en de kortsprietten (Caelifera), die Veldsprinkhanen (de ‘typische’ sprinkhanen) omvat evenals de weinig bekende Doornsprinkhanen.

1. De Blauwvleugelsprinkhaan (*Oedipoda caerulescens*)

Algemeen

De Blauwvleugelsprinkhaan is één van de weinige sprinkhaansoorten die geen voor de mens duidelijk hoorbaar geluid maakt. Hij is bovendien goed gecamoufleerd ten opzichte van de ondergrond. Dat komt omdat hij tijdens het laatste larvale stadium zijn kleur aan de lokale bodemkleur aanpast (Kleukers *et al.*, 1997). Toch is hij makkelijk te vinden en te herkennen doordat hij bij verstoring opvliegt en zo zijn blauwgekleurde vleugels met zwarte band aan achterraand toont. Het is tevens een vrij groot insect. Je kan de volwassen dieren van eind juni tot eind oktober aantreffen met de hoogste aantallen in augustus-september. Ze zijn herbivoor (planteneters).

De Blauwvleugelsprinkhaan is een beschermde soort in Vlaanderen !

Habitat

De Blauwvleugel komt van nature voor in de duinen (wordt vaak Blauwe duinsprinkhaan genoemd), in droge heiden, op stuifzand en soms ook op kapvlakten op zandgrond. Recent is hij voor het eerst gemeld op de grindbanken van de Grensmaas in Limburg (Kurstjens *et al.*, 1999).

Belangrijk is de aanwezigheid van (grote stukken) onbegroeide grond die snel opwarmt.

Tegenwoordig vormen door de mens gecreëerde, thermofiele biotopen een belangrijk aandeel

van zijn leefgebied: zand- en steengroeven, steenkoolterills en spoorwegbermen (Kleukers *et al.*, 1997). Hierdoor kan hij ook op bodemtypes voorkomen waar dit vroeger niet het geval was, zoals in onze leemstreek. In de Waals-Brabantse leemstreek is hij recent in drie zandgroeven ontdekt (Wargé, 1998). In het Tiense komt de soort op twee spoorwegbermen voor, wat hieronder uitgebreider besproken wordt.

In Nederland is de soort in het binnenland achteruitgegaan, maar houdt in de duinen goed stand. Ze staat daar op de Rode Lijst in de categorie 'kwetsbaar' (Kleukers *et al.*, 1997).

Voorkomen in het studiegebied

De ontdekking van de eerste populatie, aan de westrand van Tienen, stamt van 1991 (JNM Oost-Brabant). Tientallen dieren werden waargenomen op een groot, schaars begroeid terrein langs het spoor, ter hoogte van het station van Tienen (UTM :FS 35 30). Een groot deel van het terrein is nadien geasfalteerd (nieuwe parking). In 1999 is bij een terreinbezoek slechts één dier waargenomen.

Een mogelijkheid om deze populatie weer uitbreidingskansen te geven, bestaat erin een brede verboste zone open te kappen en de vegetatie vervolgens zeer kortgrazig te houden.

De tweede populatie bevindt zich aan de oostrand van Tienen, in Grimde (UTM : FS 38 29), langsheen de vroegere spoorweglijn Tienen-Zoutleeuw ter hoogte van de Citrique. De spoorwegbedding zelf is omgevormd tot fietspad, maar in de berm zijn nog enkele schaarsbegroeide plaatsen met 'zwarte aarde'. De grootste oppervlakte is echter verbost met Berk of er staat een hoge kruidenvegetatie (gedomineerd door Boerenwormkruid), wat voor deze soort een ongeschikt leefgebied is.

De populatie is door ons ontdekt in augustus 1997 en op 19 oktober 1997 waren er nog twee dieren aanwezig. In 1999 zijn telkens twee dieren waargenomen op 15 augustus en op 11 september. Het gaat dus om een kleine (rest ?)populatie, teruggedrongen op een paar vierkante meters. Ook deze populatie zou sterk gebaat zijn met het meer open maken van het terrein door het kappen van berken en het maaien van een deel van de ruigte.

De dominante begeleidende sprinkhaansoort is hier de Ratelaar (*Chortippus biguttulus*). Een warmteminnende spinnensoort die er voorkomt is de Veldtrechterspin (*Tegenaria agrestis*).

Het is belangrijk om de twee populaties van de Blauwvleugel op te volgen. Het blijkt immers dat de soort in sommige jaren vrijwel afwezig kan zijn, terwijl er in andere jaren grotere aantallen zitten.

Verbreiding

Beide spoorwegbermpopulaties bevinden zich in vogelvlucht (dwars over/door de stad) op 3 km van elkaar. Als de dieren het spoorwegtraject gevolgd hebben, is de onderlinge afstand bijna 4 km. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat deze soort zich via het lineaire landschapselement 'spoorwegberm' verplaatst. Ook op een spoorwegberm net ten noorden van Leuven (FS 20 39 en FS 20 40) komt de Blauwvleugel voor (1 ex. op 6 september 1999, eigen waarneming), en van het grote rangeerterrein in Schaarbeek is ze eveneens bekend.

Volgens Heutz & Verheyen (1998) is het nog onduidelijk of het vliegvermogen een bijdrage levert tot de verspreiding. In het geval dat de dieren vooral *lopend* nieuwe gebieden koloniseren (bijv. via de snel opwarmende stenen langs de sporen) kan het zeer belangrijk zijn dat er op regelmatige afstand langs het traject open, schaars begroeide plekken gecreëerd worden, waar een populatie zich (tijdelijk) in stand kan houden. Indien er tussen populaties

regelmatig uitwisseling is van dieren, spreekt men van een metapopulatie. De overlevingskans op termijn is groter voor een metapopulatie: er is genetische uitwisseling tussen de deelpopulaties en het lokaal uitsterven van een deelpopulatie kan weer hersteld worden door emigranten van andere deelpopulaties. Kleukers *et al.* (1997) benadrukken dat dit aaneenschakelen van leefgebieden belangrijk is.

Toch durven we besluiten dat we niet te pessimistisch moeten zijn in verband met de verspreidingsmogelijkheden van de Blauwvleugelsprinkhaan. De dieren blijken in staat te zijn om goede leefgebieden die geïsoleerd liggen te bevolken. Een veel grotere bedreiging is het teniet gaan of ongeschikt worden van de habitat (asfaltering, verbossing). Wargé (1998) komt tot hetzelfde besluit voor de zandgroeven in Waals-Brabant: ondanks het feit dat ze een voor de streek unieke fauna herbergen, worden ze zonder uitzondering bedreigd (dichtstorten...), een ontwikkeling die zich in Oost-Brabant eveneens afspeelt of reeds heeft plaatsgevonden. We pleiten er eens te meer voor om natuur niet enkel te zien als 'ongerepte' terreinen. Oppervlakkige inspectie van zandgroeven, spoorwegterreinen e.d. in de streek leverde tal van bijzondere (Rode Lijst-) soorten op uit de meer bekende faunagroepen, laat staan dat men de spinnen-, loopkever- of mierenfauna van zulke gebieden nauwkeuriger zou gaan bestuderen. Het is zeker zinvol om, indien verwerving niet mogelijk is, druk uit te oefenen om die terreinen een natuurbestemming te geven.

2. De Gouden sprinkhaan (*Chrysochraon dispar*)

Algemeen

De Gouden sprinkhaan is een soort met een sterk seksueel dimorfisme. Dat wil zeggen dat de mannetjes sterk verschillen van de wijfjes. De mannetjes zijn vrij klein, ietwat 'fluo-groen' en hebben een lange, spitse achterlijfspunt. De vrouwtjes zijn veel groter en zijn egaal bruin (soms met een gouden glans). Een goed kenmerk is de donkerrode kleur van de schenen en onderzijde van de dijen op het derde paar poten (dat zijn de grote 'springpoten'). Vanaf begin juni kan je reeds volwassen dieren aantreffen. De meeste kans om ze aan te treffen maak je tussen midden juni en midden september. De sprinkhanen zijn herbivoor en leven van grassen (Poaceae) en schijngrassen (Cyperaceae). Kruiden schijnen ze te mijden (Kleukers *et al.*, 1997).

Voorkomen in het studiegebied

Op 28 juni 1998 werd een bezoek gebracht aan het wachtbekken van de Velpe in Miskom, een afwisselend (natuurontwikkelings)gebied met vochtige weilanden en broekbos, in beheer bij Aminal, afdeling Natuur. Zoals in bijna alle graslanden, zongen op dat ogenblik honderden Krassers (*Chorthippus parallelus*) hun slaapverwekkende lied. Op zeker moment klonk er een scherper geluidje dat aan een naaimachine doet denken. Nadere inspectie toonde aan dat de zanger een Gouden sprinkhaan was. In totaal konden er drie 'zangposten' gelokaliseerd worden. De dieren zaten telkens op de overgang van een kortgegraasd terrein (met o.a. Pijptorkruid, dat door de grazers gemeden wordt) naar een moerasspirearuigte, in een vochtig grasland.

Op 22 augustus 1999 is het gebied opnieuw bezocht en zijn er minstens 13 zingende mannetjes gezien en/of gehoord op dezelfde plaats. Ze zaten vooral in halfhoge vegetatie van Ruige zegge, Waterpeper en Tandzaad. Er is dus duidelijk een populatie aanwezig, hoewel geen vrouwtjes zijn waargenomen. Eveneens heuglijk is dat op meer dan honderd meter van

deze ‘hoofdpopulatie’ nog een zingend mannetje is gehoord. Het zat op de overgang tussen een hoge liesgrasvegetatie (met veel zingende Spitskopjes (*Conocephalus dorsalis*), ook wel Rietsprinkhaan genoemd) en een lage vegetatie (met vele zingende Krassers).

Habitat en status

In Nederland komt de soort volgens Kleukers *et al.* (1997) zeer lokaal doch verspreid over het land voor, op vochtige terreinen met een halfhoge vegetatie van grassen, russen of schijngrassen (vochtige heide, veenmosrietland en verruigd grasland). Enkele recente ontdekkingen in natuurontwikkelingsgebieden langs de Maas en de Waal zijn in dit verhaal zeer interessant.

In België is de soort ten zuiden van Samber en Maas plaatselijk algemeen, ook in drogere biotopen zoals wegbermen en zelfs kalkgraslanden. Ten noorden van Samber en Maas is ze vrij zeldzaam, doch recent op een aantal plaatsen ontdekt:

- in Waals-Brabant, net ten noorden van Gembloux, langs een beekje (Wargé, 1998) ;
- in de provincie Antwerpen op één plaats, in natuurreservaat ‘De Goren’, in sterk vergraste heide (Van de Meutter, 1999);
- op enkele plaatsen in West-Vlaanderen en op de grens met Oost-Vlaanderen, o.a. in een grazige wegberm aan het spaarbekken nabij de Blankaart (Vanderhaeghe, 1998) ;
- in Limburg is de soort voor het eerst vastgesteld in 1983 in Rekem (Verstraeten, 1992). Ze is er momenteel zeer talrijk aanwezig in vochtige heides in de Zijpbeekvallei en de Neerharenheide (tot in de drogere bermen van een zandweg). Ondertussen kent men populaties in natte, ruige weilanden in het Asbroek (Heutz & Verheyen, 1998), in het Stamprooierbroek (Verstraeten, mond. med.) en in twee natuurontwikkelingsgebieden langs de Maas: Hochter Bampd (Kleukers *et al.*, 1997) en de Maaswinkel (eigen waarneming op 17 juli 1998: één zingend mannetje op de overgang van een kortgrazige plaats naar brandnetelruigte, samen met Krassers (*Chorthippus parallelus*)).

Verbreiding

De dieren zijn in de regel kortvleugelig en verbreiden zich relatief slecht. Langvleugelige exemplaren zijn zeldzaam (in Nederland slechts driemaal een langvleugelig wijfje). Het is dan ook merkwaardig dat zowel in Vlaanderen als in Nederland de vindplaatsen ver uit elkaar liggen.

Een bijzonderheid inzake de levenscyclus van de soort kan misschien enige verklaring bieden. De Gouden sprinkhaan is de enige inheemse veldsprinkhaan die zijn eieren in het merg van afgebroken stengels afzet (o.a. Braam, Engelwortel, Lisdodde). De overige soorten zetten hun eieren meestal in of op de bodem af (Kleukers *et al.*, 1997). Dit betekent dat bij overstromingen van beekjes of riviertjes hun eieren via het plantenmateriaal kunnen getransporteerd worden. Voor de populatie, die in het binnendijks gedeelte van een wachtbekken voorkomt, lijkt dat een plausibele verklaring en het zou ook de recent ontdekte populaties langsheen de grote rivieren in Nederland en Vlaanderen verklaren. Het is bijgevolg zeker nuttig om verder stroomopwaarts (of stroomafwaarts) langs de Velpe naar andere populaties op zoek te gaan. Men heeft de meeste kans ze aan te treffen in niet te intensief begraasde, vochtige graslanden.

Het is dan steeds uitkijken naar andere zeldzame en zelfs meer bedreigde sprinkhanen van dit soort habitats: de Zompsprinkhaan (*Chorthippus montanus*) en de Moerassprinkhaan (*Stethophyma grossum*).

Beheer

De Gouden sprinkhaan prefereert halfhoge vegetaties en zal dus negatief beïnvloed worden in graslanden die in hun geheel gemaaid worden in juni-juli.

Doordat hij zijn eieren in planten legt is het erg nadelig om na de eileg (na eind juli) nog te maaien (Heutz & Verheyen, 1998).

De extensieve begrazing zoals ze momenteel plaatsvindt in dit gebied, is voor de Gouden sprinkhaan (en voor andere sprinkhaansoorten) zeker de meest interessante beheersvorm. De aanwezigheid van ruigtes, kortgrazige plekken en de overgang tussen beide staat voor een grote diversiteit aan microhabitats, waar ongetwijfeld nog heel wat andere diersoorten van profiteren. De begrazingsdruk mag in het gebied zeker niet meer verhoogd worden.

3. De Sikkelsprinkhaan (*Phaneroptera falcata*)

Algemeen

De Sikkelsprinkhaan is een zeer mooie sabelsprinkhaan die als adult niet te verwarren is met enige andere inheemse soort doordat de achtervleugels langer zijn dan de voorvleugels. Bij alle overige sprinkhanen zitten de achtervleugels volledig onder de voorvleugels en steken er niet achteruit. Andere kenmerken zijn de slanke lichaamsbouw, de lichtgroene kleur en de korte, sikkelvormige legboor van de vrouwtjes. Door zijn lange vleugels kan de Sikkelsprinkhaan goed vliegen, wat zijn verbreiding sterk ten goede komt. De dieren vliegen ook makkelijk op als men ze verstoort en doen in de vlucht wat aan een libel denken.

Voorkomen in het studiegebied

In augustus 1996 is de Sikkelsprinkhaan ontdekt op zeer hoge, zuidgerichte dijken (met ruderaal begroeiing) van de bezinkingsputten van Tienen (Lambrechts, 1998). Er zijn toen 5

Wijffe Sikkelsprinkhaan op Wilde peen, Tienen. Foto: Peter Collaerts

wijfjes geteld en de waarneming kon door Peter Collaerts fotografisch vastgelegd worden. Het ging om de eerste waarneming in Brabant. Pas op 15 augustus 1999 is er hier opnieuw naar deze soort gezocht en er blijkt een flinke populatie aanwezig te zijn. Op een half uur tijd zijn niet minder dan 25 dieren geteld: 6 exemplaren op oostwaarts georiënteerde dijk, 11 op zuidhelling, 4 op noordhelling en 4 op vlak terrein bovenop de dichtgeworpen vijver. Men kan er vanuitgaan dat de soort in de twee tussenjaren, 1997 en 1998, ook aanwezig was in het gebied.

Habitat en status

Tot voor kort kwam de Sikkelsprinkhaan nog maar heel lokaal in Wallonië voor, in de Gaume en de Fagne-Famenne, vooral op kalkhellingen. Sinds 1994 wordt ze in Belgisch-Limburg waargenomen en het aantal waarnemingen neemt toe. In 1999 zagen we de soort er op tientallen plaatsen, soms talrijk op grotere heideterreinen (de Maten, Mechelse heide, de Teut ...), maar evengoed op kleine heidefragmenten en op zuidgeoriënteerde snelwegbermen. In Nederland is de Sikkelsprinkhaan in 1968 voor het eerst waargenomen en sinds 1980 is ze in Zuid-Limburg op meerdere plaatsen gezien, wat te wijten is aan een uitbreiding vanuit Duitsland (Kleukers *et al.*, 1997). Ze komt in Nederland meest op hellingen met een goed ontwikkelde struiklaag voor.

In Brabant is de soort voor het eerst in 1996 waargenomen, zoals hierboven beschreven. Sindsdien is ze in de provincie nog vastgesteld op een zuidhelling boven een steengroevetje aan de Benninksberg (Wezemaal) in 1997 (mond.med. Nobby Thijs) en in een verlaten zandgroeve in Tilly (Waals-Brabant), eveneens in 1997 (Wargé, 1998). In 1999 deden we zelf nog volgende waarneming: 1 exemplaar op een spoorwegterrein ten noorden van Leuven, waar ook Blauwvleugelsprinkhaan zit (zie onder deze soort), op 6 september. Afgelopen jaar werd de soort ook gezien op 's Hertogenheide bij Aarschot (mondelinge mededeling Luc Vervoort) en Dassenaarde bij Diest (mondelinge mededeling Filip Meyermans). Men kan dus besluiten dat de Sikkelsprinkhaan in diverse habitats opduikt die als gemeenschappelijk kenmerk hebben dat het zeer snel opwarmende plaatsen zijn (heel vaak op zuidgerichte hellingen).

Beheer

De Sikkelsprinkhaan is een areaaluitbreiding bezig en is momenteel niet bedreigd. Gebieden waar deze sprinkhaan leeft, zijn wel het beschermen waard omdat er bijzondere microklimaat-omstandigheden heersen en er vaak andere waardevolle (droogte- en warmteminnende) fauna- en flora-elementen voorkomen (Kleukers *et al.*, 1997). Hoge kruidenvegetaties met verspreide struiken zijn belangrijk. De terreinen mogen dus niet te sterk dichtgroeien (verstruwelen of verbossen) enerzijds, en zeker niet uniform kortgemaaid worden anderzijds. Voor het studiegebied is het vooral belangrijk dat de dijken niet beplant worden, maar dat de interessante ruderaalvegetaties (met o.a. IJzerhard en Marjolein) met rust gelaten worden.

Literatuur

HEUTZ, G. & VERHEYEN, R., 1998. *Versterking natuurcomponent natuurgericht toerisme in het Regionaal Landschap Kempen en Maasland*. EFRO-project 3.4.5. Rapport in opdracht van RLKM en Aminal, afdeling Natuur. 322pp.

LAMBRECHTS, J., 1998. *Waarneming van Sikkelsprinkhanen (Phaneroptera falcata) aan de bezinkingsputten van Tienen in 1996*. Nieuwsbrief Saltabel 17 : 7-8.

KLEUKERS, R., VAN NIEUKERKEN, E., ODE, B., WILLEMSE, L. & VAN WINGERDEN, W., 1997. *De sprinkhanen en krekels van Nederland (Orthoptera)*. Nederlandse fauna 1. Nationaal Natuurhistorisch Museum. KNNV Uitgeverij & EIS-Nederland, Leiden. 416 blz., 16 platen.

KURSTJENS, G., VAN LOOY, K., VANACKER, S. & VERSTRAETEN, F., 1999. *Blauwvleugelsprinkhanen op grindafzettingen langs de Grensmaas : indicatorsoort voor een levende grindrivier*. Natuurhistorisch Maandblad 88 : 44-47.

VAN DE MEUTTER, F., 1999. *Klein berichtje over de Gouden sprinkhaan*. VBWG-nieuwsbrief 9 (1) :10.

VANDERHAEGHE, F., 1998. *Kort bericht over de Gouden sprinkhaan*. VBWG-nieuwsbrief 8 (3) :11.

VERSTRAETEN, F., 1992. *Sprinkhanen in Limburg vroeger en nu*. LIKONA Jaarboek 1991: 36-40.

WARGE, L., 1998. *Observatios remarquables en Moyenne-Belgique*. Nieuwsbrief Saltabel 17 : 21-22.

Onderzoek naar het broedsucces van de Steenuil in het Hageland.

Philippe Smets

Uit onze buurlanden krijgen we alarmerende berichten dat het niet goed gaat met de Steenuil. In Nederland wordt de broedpopulatie op 10.000 paren geschat. De Steenuil gaat er achteruit en staat sinds 1994 op de Rode Lijst van bedreigde vogelsoorten. De Duitse populatie gaat eveneens in dalende lijn en zou tussen de 5.000 en de 10.000 paren tellen. In Frankrijk zouden tussen de 10.000 en 50.000 paren broeden (juiste cijfers zijn onbekend). De Belgische populatie schatten we op 5 à 6.000 paren en zou stabiel zijn. Het Vlaamse broedbestand schat men op minstens 2.000 paar.

Tabel 1: broedcontroles

jaar	93	94	95	96	97	98	99
aantal gecontroleerde plaatsen	36	62	62	60	58	58	55
aantal geplaatste nestkasten	36	62	62	60	58	55	54
aantal gecontroleerde nestkasten	36	62	62	60	58	55	54
aantal nestkasten bezet door Steenuil	9	15	24	27	28	29	30
aantal vermoedelijke broedgevallen	0	0	0	1	0	0	0
aantal mislukte broedgevallen	1	2	4	4	4	6	3
aantal geslaagde broedgevallen	2	6	8	10	8	15	20
aantal vastgestelde adulte vogels	7	14	21	20	18	36	41
aantal gevangen vogels	7	14	21	20	18	36	41
aantal niet geringde mannetjes	0	4	4	0	1	7	6
aantal niet geringde vrouwtjes	1	4	5	2	1	9	2
aantal niet geringde ?	2	0	0	0	0	0	0
aantal gecontroleerde mannetjes	0	3	6	9	5	8	13
aantal gecontroleerde vrouwtjes	2	3	6	9	11	12	20
aantal gecontroleerde ?	2	0	0	0	0	0	0
aantal vastgestelde jongen	7	19	26	27	43	60	78
aantal geringde jongen	7	17	26	27	27	46	67

In het Hageland vinden we de Steenuil in zijn favoriet leefgebied: begraasde weilanden met enkele oude fruitbomen of knotwilgen. Ideaal om de Steenuil beter te leren kennen:

- wat staat op zijn menu?
- hoeveel eieren legt ze?
- komen de eieren goed uit?
- welke prooien krijgen de jongen?
- groeien de jongen goed op?

Allemaal vragen die we nu kunnen oplossen dankzij het plaatsen van nestkasten in de goede steenuilgebieden.

Tabel 2: broedresultaten

jaar	93	94	95	96	97	98	99
beschikbare nestkasten	36	62	62	60	58	55	54
broedgevallen	3	8	12	14	12	21	23
bezettingsgraad (%)	8	12	19	23	19	38	43
gevolgde broedsels	3	8	12	14	12	21	23
aantal eieren	10	25	42	42	50	82	88
gemiddeld per nestkast	3,3	3,1	3,5	3	4,1	3,9	3,8
niet gekipte eieren	3	3	10	12	7	22	10
gemiddeld per nestkast	1	2,6	1,2	1,1	1,6	1	0,4
aantal geboren jongen	7	22	32	30	43	60	78
gemiddeld per nestkast	2,3	2,7	2,6	2,1	3,5	2,8	3,4
aantal dode jongen	1	9	6	10	28	14	11
gemiddeld per nestkast	0,3	1,1	2	1,4	2,3	1,5	0,5
aantal uitgevlogen jongen	6	13	26	20	15	46	67
gemiddeld per nestkast	2	1,6	2,1	1,4	1,2	2,2	2,9

Materiaal en methoden

In 1992 startten we met ons project. Alle hoogstamboomgaarden in de regio van Geetbets, Kortenaeken, Linter en Zoutleeuw werden geïnventariseerd op aanwezigheid van Steenuil. Waar hij nog voorkwam, plaatsten we met de financiële steun van het F.I.R. (Fonds Instandhouding Roofvogels) een nestkast. Deze nestkasten zijn zo gemaakt dat we zonder verstoring het verloop van het broeden kunnen volgen. We controleren om de 2 weken. Met de eigenaars van de hoogstamboomgaarden is afgesproken de nestkast met rust te laten en eventuele nieuwsgierigen op afstand te houden.

De resultaten

De Steenuil legt meestal 2 à 5 eieren. Het nestgemiddelde schommelt tussen de 3 à 4 eieren. We merken dat de eieren goed uitkomen. Zo stelden we dit jaar vast dat er uit 88 eieren 78 jonge uilen kwamen. Dat er op 23 broedgevallen in 10 nestkasten 1 ei niet uitkomt, is vrij normaal. Volgens Exo & Hennes (1980) moeten gemiddeld 2,35 jongen per broedsel uitvliegen om de soort in stand te houden. Dit cijfer hadden we voor het eerst dit jaar. Niet elk jaar is even succesvol. De cijfers spreken voor zich:

- zeer goed jaar: 1999 met 2,9 jongen per nest
- goede jaren: 1995 en 1998 met 2,1 en 2,2 uitgevlogen jongen per nest
- slechte jaren: 1994, 1996 en 1997 met 1,6 – 1,4 en 1,2 uitgevlogen jongen per nest

Tabel 3: prooiresten

Prooi	Aantal	%
Spreeuw	61	20
Merel	42	14
Huismus	37	12
Zanglijster	20	7
Vink	12	4
Koolmees	13	4
Huisspitsmuis	31	10
Bosmuis	25	8
Mol	16	5
Aardmuis	13	4
Huismuis	16	5
Rosse Woelmuis	15	5
Dwergmuis	4	2
Totaal	305	100

De normale prooien zijn: muizen, vogels (tijdens de broedperiode vooral mussen, spreeuwen en merels die geroofd worden op het nest of pas uitgevlogen zijn), regenwormen, meikevers, mestkevers, nachtvlinders, rupsen, emelten en soms een kikker.

Tijdens de slechte jaren sterven veel jongen nog voor ze uitvliegen. Zo kenden we de grootste terugval in 1997. Van de 43 jongen stierven er 28. In 1999 was de terugval het kleinst. Van de 88 jongen die we vaststelden, vlogen er uiteindelijk 78 uit.

De oorzaak: de weersomstandigheden tijdens het opgroeien van de jongen. Als we tijdens die periode, van half mei tot eind juni, goed weer heb-

ben, zoals in '99, dan is er geen probleem. Maar als de temperaturen laag zijn en het veel regent, zoals in '94, '96 en '97, is er een enorme sterfte onder de jongen.

Bij aanhoudende regen en te lage temperaturen voor de tijd van het jaar zijn de muizen niet zo actief, zijn insecten moeilijker te vinden en resten er alleen nog jonge vogels en regenwormen. De jongen krijgen té veel regenwormen. Uit onderzoek is gebleken dat regenwormen in verontreinigde bodems cadmium mee opnemen in hun voedsel maar niet verwerken of afbreken (Boudewijn & Groen, 1998). Het gevolg is dat de jongen hoge concentraties cadmium binnennemen waarvan ze diarree krijgen en sterven.

Besluit

Na 7 jaar onderzoek kunnen we met zekerheid zeggen dat de weersomstandigheden tijdens het opgroeien bepalend zijn voor het broedsucces. Veel regen en te lage temperaturen betekenen de dood voor vele jongen.

Een woord van dank:

- aan alle eigenaars van de hoogstamboomgaarden waar een nestkast staat, voor hun gastvrijheid;
- aan Ronnie Huybrechts voor de assistentie bij het ringwerk;
- aan het F.I.R. (Fonds instandhouding Roofvogels) voor zijn financiële steun;
- aan Jan De Boe voor zijn goede raad;
- aan Natuurreservaten Antwerpen-Noord vzw, voor de afbeeldingen.

Snel hamsteren was de boodschap

Zoektocht naar hamsterburchten in Velpe-Mene

Koen Abts

Een tweetal jaren geleden organiseerde afdeling Velpe-Mene een groots opgezette ‘open natuurdag’ in Meldert. In de publiciteitscampagne werd de Hamster als publiekstrekker voor het ‘Hoegaardse project’ naar voor geschoven. De keuze bleek niet uit de lucht gegrepen. Een zoogdier als de Hamster legt namelijk de link tussen natuur- en cultuurlandschap. Er kon geen betere kensoort bedacht worden, of het moet de Das zijn. De Hamster als veruitwendiging van de ruilverkavelingsvisie van afdeling Velpe-Mene: het landbouwareaal doorweven met omvangrijke natuurgebieden, structuurrijke natuurlijnen en -verbindingen, lineaire landschapselementen, overhoeken, kruidenrijke randstroken... Daarenboven bleek het symbool ook realiteitswaarde te hebben. Zo vond men in 1998 in het kader van het hamsterproject van de Wielewaal vzw enkele hamsterburchten in het Hoegaardse ruilverkavelingsgebied.

De Hamster als graadmeter en rode lijstsoort

Redenen genoeg dus om een inventarisatieprojectje naar het voorkomen van de Hamster in het leemplateau van Willebringen-Meldert-Hoegaarden op te starten in 1999. Temeer omdat de Hamster een belangrijke natuurgraadmeter van het akkerland is, vanwege de hoge eisen die ze

Ingang hamsterburcht, Meldert. Foto: Robin Guelinckx

Hamster. Foto: Rolin Verlinden

stelt aan de kwaliteit van haar leefgebied. Net als de geïnventariseerde akkervogels (zie grauwe gorzenproject): Veldleeuwerik, Grauwe gors, Geelgors, Patrijs en Kwartel is de Hamster afhankelijk van dynamische landschappen waar regelmatig de schop in gaat en van de typische natuurelementen in het akkergebied. Die kensoorten hebben dan ook een grote indicatieve waarde voor de natuurlijke staat waarin het akkerlandschap verkeert.

De Rode lijst van zoogdieren in Vlaanderen beschouwt de Hamster als ‘ernstig bedreigd’. Ze neemt sedert een dertigtal jaren gestaag in aantal af. Vermoed wordt dat de soort nog wel over het gehele voormalige verspreidingsgebied voorkomt, maar in geïsoleerde kernen is teruggedrongen en sterk is gedecimeerd. Dat zou niet zozeer te wijten zijn aan intensieve verdelging, wel aan de mechanisatie in de landbouw en het gewijzigde landgebruik. De monoculturen maken dat het voedselaanbod op de akker beperkt blijft tot graankorrels, die pas tegen het einde van de zomer door de Hamster kunnen gebruikt worden zodat het stapelvoedsel voor de aanleg van de wintervoorraad slechts voor een korte periode beschikbaar is. In grootschalige, verkavelde akkergebieden ontbreken veelal aanvullende voedselbronnen als kruidenrijke akkerranden. Diep ploegen en moderne teeltmethoden zoals de efficiëntere oogsttechnieken zorgen ervoor dat er weinig aren of losse korrels op de akker achterblijven. Daarenboven wordt vrij snel na de oogst de akker terug ondergeploegd: een snelle opeenvolging van oogsten en grondbewerking maakt snel hamsteren nodig! De verarming van het akkerlandschap vormt bijgevolg (alweer ?) het problematische decor. Ook omwille van de Hamster dient in het akkergebied bijzondere aandacht te gaan naar het behoud en herstel van kruidenrijke bermen, akkerranden en ruigten of zelfs het inrichten van ‘akkerreservaten’ in de kerngebieden van hun actuele verspreiding.

Ondanks zijn bedreigde status was tot vorig jaar nauwelijks onderzoek naar de soort en de negatieve gevolgen van de achteruitgang op de restpopulaties verricht. De samenstellers van de *Rode Lijst* beklemtoonden in 1998 dat onderzoek naar verspreiding en habitatgebruik van de Hamster dringend en noodzakelijk was.

Het leefgebied en de onderzoekslocatie

De Hamster is gebonden aan open landschappen op leem- en lössbodem. Een hoog leempercentage in de bodem biedt de stevigheid die vereist is voor de bouw van burchten. Om deze reden is de onderzoekslocatie in Velpe-Mene dezelfde als het akkervogelinventarisatiegebied (zie artikel *Grauwe gorzen*) – met focus op het Willebrings, Melderts en Hoegaards leemplateau. De klemtoon ligt dus op het ruilverkavelingsgebied. Onze onderzoeksvraag is duidelijk : hoe doen indicatorsoorten van het akkerlandschap zoals *Grauwe gors* en *Hamster* het na de rationalisering van dat landschap (i.c. de ruilverkaveling van het Hoegaards en Melderts plateau) in vergelijking met akkergebieden die (nog) niet door een ruilverkaveling getroffen worden (*Willebrings plateau*)?

Hoewel eenieder meent *Hamsters* te kennen, blijken er toch misverstanden te bestaan, waarschijnlijk te wijten aan hun verborgen, nachtelijke levenswijze, de beperkte verspreiding en hun zeldzaam voorkomen in onze streek. Zo blijkt een *Hamster* groter dan velen wel denken. Zij hebben het formaat van een *Eekhoorn* en zijn hoofdzakelijk 's nachts actief, houden een winterslaap van oktober tot maart en leven grotendeels solitair. De soort geeft de voorkeur aan graanakkers op niet te steile hellingen, maar ook halfopen landschappen met ruigten of struweel grenzend aan akkergebieden kunnen door de *Hamster* worden bewoond. Bossen en weilanden worden daarentegen gemedend. Daar *Hamsters* solitair leven, gaat men ervan uit dat één *Hamster* één burcht bezet. Opmerkelijk is dat het territorium van de *Hamster* beperkt blijft tot enkele tientallen vierkante meters rond de burcht. Over populatiedichtheden is relatief weinig bekend.

Zoektocht naar burchten

Hamsters inventariseren betekent in feite een zoektocht naar hamsterburchten. Zo onderzoekt men best systematisch graanakkers onmiddellijk na de oogst op de aanwezigheid van pijpen van hamsterburchten. De hamsterburcht blijkt cruciaal in het inventarisatieproject. Maar wat moet men zich daar bij voorstellen ? Een hamsterburcht bestaat uit een ondergronds stelsel van gangen en kamers. Via pijpen staat de burcht in contact met de bovengrond. Men kan twee typen pijpen onderscheiden: (1) de schuine looppijpen en (2) de loodrechte valpijpen. De schuine looppijp gaat onder een hoek van circa 45° de grond in en wordt gebruikt om alle grond die vrijkomt bij het graven van een burcht te verwijderen. In ongestoorde situaties resulteert dit in een aardhoop voor de schuine looppijp. De loodrechte valpijp daarentegen wordt van binnenuit gegraven en fungeert als in- en uitgang. Per burcht zijn doorgaans één schuine en één of meerdere valpijpen aanwezig. De doorsnede van de gangen bedraagt gemiddeld 7 cm.

Het opzet was om in de loop van augustus met zoveel mogelijk volk de velden af te lopen. De beste methode is een ketting te vormen over de pas geoogste graanakker waarbij iedere 'trakker' gemiddeld drie meter aan weerszijden voor zijn rekening neemt. Het gaat dus om een arbeidsintensieve en tijdsrovende inventarisatie. Op zeer korte tijd (t.g.v. de snelle opeenvolging oogstenonderploegen) moest met zoveel mogelijk mensen het inventarisatiegebied 'afgetrakt' worden. Snel hamsteren was ook voor ons de boodschap.

De uiteindelijke inventarisatie

In 1998 werden in het kader van het hamsteronderzoek van de Wielewaal vzw zowel in Zuid-Limburg en Voeren alsook in de regio Bertem en Hoegaarden (Vlaams-Brabant) hamsterburchten aangetroffen. In Hoegaarden werd in 4 van de 49 bezochte kilometerhokken een hamsterburcht gevonden (Christiaens, 1999). Omwille van geruchten dat Nederlandse natuurverenigingen Hamsters in Vlaanderen zouden willen wegvangen, konden we geen puntgegevens van dat in 1998 uitgevoerde onderzoek verkrijgen.

Desondanks werd er toch naar de spreekwoordelijke naald in de hooiberg gezocht. Gedurende drie halve dagen liepen vier 'hamsteraars' (Robin Guelinckx, Pieter Abts, Freek Verdonckt en Koen Abts) enkele geogoste graanakkers in het leemplateau rond Meldert en Willebringen af. In totaal werden in vijf kilometerhokken akkers in ketting afgelopen. Op één van de warmste dagen van afgelopen zomer troffen we onder de stekende zon in Meldertveld één hamsterburcht aan. Drie dagen later werden onder een regendak een paar nieuw geogoste akkers in de omgeving van de gevonden hamsterburcht aan een nader onderzoek onderworpen. Die zoektocht leverde nog twee nieuwe hamsterburchten op. De inventarisatie in Willebringenveld leverde daarentegen geen resultaat op. Bij de inventarisatie werden volgende gegevens genoteerd: gebiedsbepaling, akkergewas, akkeronkruidontwikkeling en gegevens hamsterburcht (aantal pijpen per burcht, pijpdiepte en -diameter).

Ondanks de zeer partiële inventarisatie als gevolg van het beperkt aantal inventariseerders en de arbeidsintensiviteit van de inventarisatievorm is het eindresultaat drie hamsterburchten in Meldertveld. Twee hamsterburchten bevonden zich op eenzelfde akker en alle drie de gevonden hamsterburchten situeerden zich in een straal van 150 meter van elkaar. De vraag blijft dan ook of het hier verschillende populaties betreft.

Hoewel van een mager resultaat kan gesproken worden, is het de bedoeling om de hamsterinventarisatie volgend jaar verder te zetten. Wel wordt er voor een andere methode geopteerd om inventariseerders te mobiliseren. Zo zal er gedurende het eerste weekend van augustus 2000 een 'voor-inventarisatie' met de vaste projectmedewerkers (een 10-tal personen) van Velpe-Mene georganiseerd worden. De opzet van deze 'voor-inventarisatie' is om reeds een aantal burchten te achterhalen die als 'voorbeeld' kunnen dienen op de eigenlijke inventarisatiedag. De feitelijke en grootschalige inventarisatie zal plaatsgrijpen tijdens het tweede weekend van augustus 2000. We maken er een grootse gezinsactiviteit van voor de geïnteresseerde leden. We hopen op zaterdag 12 augustus 2000 met zo'n 20 à 25 personen het akkerlandschap rond Hoegaarden en Meldert te kunnen aflopen.

In zwijm voor glibber en slijm

Triturus liefkoost amfibieën en reptielen in de Demerbroeken

Filip Meyermans

De afgelopen twee jaar doorkruiste Triturus, de amfibieën- en reptielenwerkgroep van Natuurreservaten Oost-Brabant vzw, het natuurreservaat 'de Demerbroeken'. Al die tijd was ze op zoek naar de glibberige, koud aanvoelende schepsels die haar zo nauw aan het hart liggen. Graag vertellen we u wat de Demerbroeken op dat vlak te bieden heeft en wat er kan gedaan worden om het voortbestaan van deze diertjes in het gebied te garanderen.

Wie is Triturus ?

Binnen de afdeling Demerstreek — en dan vooral in het natuurreservaat 'de Demerbroeken' — waren Freddy Huyskens en Bart Mandervelt sinds '97 bezig met onderzoek rond amfibieën en reptielen. Dat gebeurde eerder willekeurig, zonder veel organisatie, maar met grote inzet en enthousiasme. De initiatiefnemers hadden een flinke portie ambitie en al snel werd een werkgroep terzake opgericht. Op de druilerige avond van vrijdag 20 maart '98 werd Triturus boven de doopvont gehouden. Voor die bijzondere gelegenheid lichtte de Limburgse amateurherpetoloog Ignace Schops aan de hand van dia's toe welke amfibieën en reptielen in de regio te verwachten waren.

Eind december '98 werd beslist Triturus om te vormen tot de dito werkgroep binnen Natuurreservaten Oost-Brabant vzw. Mark Lehouck (afdeling Leuven) en Heinz Keller (afdeling Midden-Dijle) waren al snel medestanders. Amateurherpetoloog Mark had al langer begrepen dat er werk aan de winkel was om de witte vlekken te vullen die Oost-Brabant in de Vlaamse verspreidingsatlas (Bauwens & Claus, 1996) vertoonde. Een studie naar de verspreiding van deze specifieke fauna drong zich op, in het bijzonder het Hageland. Het afgelopen jaar werd er regelmatig op uit getrokken, zowel binnen afdeling Demerstreek als in andere regio's.

De Demerbroeken

In Vlaams-Brabant behoort 'de Demerbroeken' zonder twijfel tot één van de knapste reservaten. Het is gelegen in de gemeente Scherpenheuvel-Zichem, en

Triturus vist niet achter het net. Foto: Mark Lehouck

strekt zich uit over de deelgemeenten Averbode, Testelt en Messelbroek. Het reservaat situeert zich integraal in de vallei van de Demer en is momenteel meer dan 100 ha groot. Het samenspel van de overgang van de zandige Kempen naar het Hageland en het opborrelen van grote volumes kwelwater bepalen het bijzondere karakter ervan. De vallei is een lappendeken van moerassen, waterplassen, hooi- en rietlanden, ruigten, bosjes en heiderelicten. In Testelt bleef midden in die natte bedoening de Voortberg al meer dan 7 miljoen jaar (sinds het Diestiaan) overeind.

De variatie aan natuur is in de Demerbroeken schijnbaar oneindig. Er komen vele planten en dieren voor die in Vlaanderen als minder algemeen tot zeldzaam gecatalogeerd staan. Natuur- en liefhebbers zoeken het gebied op vanwege de unieke flora met soorten als Waterdrieblad, Moeraswederik, Poelruit, Pluimzegge en Knolsteenbreek. De dierenbewonderaars moeten het hebben van de uitzonderlijke avifauna: Watersnip, massa's Blauwborst, Wintertaling, Pijlstaart, Kraakeend ..., de zoogdieren : Hermelijn, Steenmarter ..., de insecten: Melkdrupje, Moerassprinkhaan, Koninginnepage, Smaragdlibel... én, jawel, de amfibieën en reptielen — dat bewijst het recente onderzoek van Triturus nog maar eens duidelijk.

Het beheer in zo'n gevarieerd landschap is uiteraard niet terug te brengen tot één type. Allerlei technieken worden toegepast. In de zomer worden er flink wat hectares gehooïd, er wordt gezaagd en gekapt, her en der wordt er geplagd ... Aan de voet van de Voortberg loopt elk jaar weer een kudde Galloway's. Die Schotse langharigen grazen zich rond in de uitgebreide zeggevelden tot zichtbare vreugde van Watersnip en andere weidevogels.

Onderzoeksmethode

In het begin gebeurde het onderzoek weinig gestructureerd en zonder veel kennis van vangsten en inventarisatietechnieken. Bart en Freddy riepen de assistentie in van Hyla, de amfibieën- en reptielenwerkgroep van de Wielewaal vzw. Meteen snelde Hyla-voorman Rudy Willockx met al zijn deskundigheid ter hulp. Hij bracht een aantal fuiken mee waarmee vanaf dan een rist aan watertjes (plassen en grachten) in de broeken werden bemonsterd. Een stel lieslaarzen en een stapeltje schepnetten werden aangekocht.

Die aanpak leverde al snel resultaten op. In het water werd gespeurd tussen waterplanten, waar de dieren vaak een schuilplaats bij nood vinden. Op het land werd gezocht onder stronken of stenen. Bij avondlijke uitstappen werden oevers met de zaklamp afgespeurd. We benadrukken dat Triturus de schriftelijke toelating van de Afdeling Natuur van Aminal (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap) heeft om haar onderzoek te kunnen verrichten.

Resultaten

De speurneuzen van Triturus vonden in de Demerbroeken 7 amfibie- en 2 reptielsoorten. Het spectrum aan soorten is er niet uitgebreider of specialer dan in andere natuurgebieden. Dat is geen bijzonder nieuws, wetende dat de situatie in Vlaanderen sowieso schrijnend is. Toch zijn een aantal soorten zeker en vast niet zo super-algemeen, en verdienen verhoogde aandacht en bescherming. Het gaat enerzijds om Vinpoot- en Kamsalamander, anderzijds om Levendbarende hagedis en Hazelworm. Hierna bespreken we deze soorten en hun situatie in de Demerbroeken.

amfibieën		reptielen	
Nederlandse naam	wetenschappelijke naam	Nederlandse naam	wetenschappelijke naam
Gewone pad	<i>Bufo bufo</i> hagedis	Levendbarende	<i>Lacerta vivipara</i>
Bruine kikker	<i>Rana temporaria</i>	Hazelworm	<i>Anguis fragilis</i>
Middelste groene kikker	<i>Rana esculenta</i>		
Kleine watersalamander	<i>Triturus vulgaris</i>		
Alpenwatersalamander	<i>Triturus alpestris</i>		
Vinpootsalamander	<i>Triturus helveticus</i>		
Kamsalamander	<i>Triturus cristatus</i>		

Soortenbespreking

Vinpootsalamander (Triturus helveticus)

Dit is onze kleinste watersalamander. De wijfjes verschillen van de Kleine watersalamander door hun ongekleurde, rozige keel. De mannetjes hebben in de paartijd twee ruglijsten, een verbrede zwemzoom aan de staart en zwemvliezen tussen de tenen van de achterpoten. Een ander duidelijk kenmerk is de ‘draadstaart’: het uiteinde van de staart gaat abrupt over in een puntje.

De soort leeft in allerlei ‘waters’ die enige omvang vertonen, schaduwarm en matig voedselrijk tot voedselarm zijn. De aanwezigheid van vis hoeft geen storend element te zijn. Hij heeft een voorkeur voor heuvel- en bergachtige gebieden. In de Demerbroeken werd de Vinpootsalamander op slechts twee plekken aangetroffen.

Kamsalamander (Triturus cristatus)

Onze grootste inheemse watersalamander onderscheidt zich van de andere door zijn gele tot oranje buikkleur met zwarte vlekken. Dit vlekkenpatroon verschilt van individu tot individu, net als een vingerafdruk. Kamsalamanders hebben een tamelijk ruwe huid met heel wat wratten die eigenlijk gifklieren zijn. Onmiskenbaar bij de mannetjes is de getande rugkam. De Kamsalamander is veel selectiever in het uitkiezen van watertjes. Ze moeten minimum 40 cm diep zijn, niet of pas heel laat op het seizoen droogvallen, behoorlijk wat vegetatiebedekking vertonen, en liefst visvrij zijn. Recent onderzoek toont aan dat deze salamandersoort een voorkeur heeft voor meerdere, dicht bij mekaar gelegen poelen, die best wel voedselrijk mogen zijn, maar niet té en zeker niet zuur. De Kamsalamander is erg trouw aan zijn voortplantingspoel. Triturus trof hem op een viertal plekken in de Demerbroeken aan. Vroeger vonden wij de soort al als ‘verkeersslachtoffer’ aan de Kuilen te Testelt, toen de auto’s van de vissers nog vrij circuleerden rond de vijvers. Verderop bespreken we de bescherming van de soort volgens de Europese Habitatrictlijn.

Levendbarende hagedis (Lacerta vivipara)

De Levendbarende hagedis is Europa’s kleinste hagedis, en wordt ook wel kleine of gewone hagedis genoemd. Ontegensprekelijk is dit reptiel ‘Jan met de pet’ het best bekend. Haar herkennen is voor diezelfde Jan een makkie. Ze is immers de enige ‘echte’ hagedis die we in Vlaanderen nog kennen. Interessant om weten is dat de grondkleur op de bovenzijde van het lichaam sterk kan variëren: van licht-, grijs-, groen-, rood- tot diep donkerbruin. Iedereen weet

Foto: Mark Lehouck

aangetroffen. Meestal wordt ze waargenomen tijdens een zonbeurt. Die warmte hebben deze koudbloedige dieren broodnodig: ze zijn slechts actief als hun lichaamstemperatuur tussen 25 en 40 °C schommelt. Aan de schutruimte werd d.m.v. een stapel Diestiaanstenen een speciale zonnebank gecreëerd. En met succes! Verder werden ook zonnende hagedissen op vochtigere plaatsen her en der in het reservaat waargenomen, soms op houtstapels, pijpestrootjesbulten enz.

Hazelworm (Anguis fragilis)

De Hazelworm is een pootloze hagedis met een slangachtig uitzicht. Bij een hoogst toevallige ontmoeting — dit diertje leeft erg verscholen — denken de meesten dat het om een slang gaat, en meteen slaat de angst toe. Daarom moeten Hazelwormen het vaak met de dood bekopen. Dit reptiel kan tot 50 cm lang worden. De rugkleur varieert van lichtgrijs tot glanzend hazelbruin. Ook dit diertje kan bij bedreiging zijn staart verliezen. Hier wordt de ‘nieuwe’ staart slechts een stompje van 1 à 2 cm lang. Hazelwormen houden van kleine landschapselementen zoals houtwallen en holle wegen, ook van steen- en zandgroeven, bosranden en open bossen met veel dood hout. Zwangere wijfjes hebben een grote behoefte aan zonnen. De dieren worden dikwijls gevonden onder stenen, houtstronken, oude houtmijten, stukken boomschors ... Het belang van wat rommelige toestanden in een reservaat is dus duidelijk. Bij een beheersessie dient dus niet alles kraaknet te worden achtergelaten.

In het reservaat ‘de Demerbroeken’ is de soort vooral op en om de zuidhelling van de Voortberg actief. Aan de voet van die Diestiaanheuvel loopt een grintweggetje, waar ondanks het schaarse verkeer elk jaar weer slachtoffers vallen. Toch wordt verondersteld dat er nog een ruime populatie aanwezig is. Omwille van zijn levenswijze kunnen we niet zomaar stellen dat de Hazelworm een regelmatige verschijning in het Hageland is. Door de variatie in reliëf (Diestiaanheuvelds) is het vermoeden echter groot dat de soort in de streek heel wat geschikte plaatsen bezet. Verder en ruimer onderzoek dringt zich echter op.

Foto: Mark Lehouck

ook dat de hagedis zijn staart kan verliezen. De wetenschappelijke term daarvoor is staartautotomie. Nadat de belager op die manier werd afgeschud, groeit de staart weer aan. De ‘nieuwe’ staart is minder lang dan de oorspronkelijke en draagt een andere kleur.

De Levendbarende hagedis komt in de Demerbroeken in grote aantallen voor. Vooral op en in de drogere omgeving van de Voortberg wordt ze veel en vaak

soort	status
Gewone pad	momenteel niet bedreigd
Bruine kikker	momenteel niet bedreigd
Middelste groene kikker	momenteel niet bedreigd
Kleine watersalamander	momenteel niet bedreigd
Alpenwatersalamander	momenteel niet bedreigd
Vinpootsalamander	zeldzaam
Kamsalamander	zeldzaam
Levendbarende hagedis	zeldzaam
Hazelworm	zeldzaam

Tabel: Status volgens de Rode lijst (Bauwens & Claus, 1996)

Verdroging

Het grootste probleem voor de amfibieën in de Demerbroeken schuilt in de verdroging waaronder het gebied en in ruimere context, de Demervallei te lijden heeft. Dit heeft natuurlijk alles te maken met het waterbeheer dat in de vallei wordt gevoerd. Sinds de overstromingen van september '98 is de discussie hierover weer fel aangewakkerd, en niet in het minst onder invloed van afdeling Demerstreek. Iedereen weet dat het beheer van de Demer gedurende pakweg de twee laatste decennia een complete miskleun is. De rivier is veel te diep uitgehaald, waardoor het grondwaterpeil in de nabijgelegen zones aanzienlijk daalde. Kleine grachten en poelen houden dus veel minder lang dan vroeger water vast, wat directe gevolgen heeft voor de organismen die erin leven. Ook de invloed op de stromingen van het kwelwater is niet te onderschatten. Inmiddels wordt onder impuls van de afdeling Water van Aminal i.s.m. het Instituut voor Natuurbehoud aan een opstuwingsproject gewerkt. Over een aanzienlijke afstand zou de Leigracht 'verondiept' worden. Dusdanige projecten zijn lovenswaardig maar wellicht slechts een pleister op een houten been als de visie en aanpak niet breder, meer integraal wordt. We blijven daarvoor natuurlijk de handschoen opnemen!

De Levendbarende hagedis en de Hazelworm klagen natuurlijk iets minder over verdroging, maar toch ... Vooral de eerste heeft behoefte aan vochtige terreinen, wil zij zich succesvol voortplanten. Wanneer haar leefgebieden zoals vochtige heide en vochtige schrale graslanden verdrogen, dan vormt dit een belangrijke bedreiging voor haar voortbestaan.

Voor beide soorten dienen nog andere aspecten in de gaten gehouden te worden. Zo is het belangrijk dat de huidige open gebieden niet te veel verbossen en dat er extra open zones gecreëerd worden. In het beheerplan van de Demerbroeken is voorzien dat op de Voortberg enkele natuurarme dennenbossen worden gekapt. In de plaats moet een open vegetatie met heide, mossen en opslag van b.v. berk, brem en eikenstruweel ontstaan. Een negatieve invloed hebben ook de grote aantallen uitheemse, uitgezette fazanten, die vooral de jonge amfibieën en reptielen belagen.

Beschermingsmaatregelen

Het Koninklijk besluit van 22 september 1980 beschermt alle inheemse amfibieën en reptielen in het Vlaamse gewest — met uitzondering van de Bruine en Groene kikker. In de Europese 'Richtlijn inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna' — beter bekend als de Habitatrictlijn — zijn de Kamsalamander en de Geelbuikvuurpad opgenomen als soorten waarvoor de aanwijzing van speciale beschermingszones is vereist. In

Vlaanderen zijn die zones meestal op één of andere manier afgebakend, maar vaak ontbreekt een aangepast beheer of dringt het herstel of de aanleg van specifieke leefgebieden zich op. Sowieso is de Kamsalamander dus een Europese doelsoort, en kan dit gegeven uitgespeeld worden als het op dringende bescherming (acute bedreiging van een bepaald biotoop) aankomt.

Kort willen we het Poelenproject van het Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw aanstippen. Het lijkt geen twijfel dat zulke projecten het bestand aan amfibieën enkel maar ten goede komen. Bravo dus! Een verdere opvolging van de resultaten van deze aanpak is meer dan wenselijk.

Medewerking

We kunnen nog zoveel meer vertellen over amfibieën en reptielen in de Demerbroeken. Met deze bijdrage hebben we een eerste beeld proberen te geven van wat het gebied op dat vlak te bieden heeft. De speurneuzen van Triturus gaan door met hun werk. Wil je hen vergezellen, contacteer dan Freddy Huyskens (013/77 23 02) of Mark Lehouck (016/44 49 36).

Meer info over het natuurreservaat 'de Demerbroeken' is te bekomen bij de conservators : Johan Wouters (Peulbergstraat 1, 3290 Diest, 013/33 48 13) en Joz Vrancken (Testeltsesteenweg 68, 3201 Langdorp, 016/56 92 45). Bij hen kan je ook een kleurrijke folder aanvragen.

Dankwoord

Hierbij wil ik de volgende mensen danken voor hun aanvullingen op en bemerkingen bij de tekst: Koen Berwaerts, Bart Mandervelt, Luc Vervoort, Mark en Freddy. Verder dank ik Freddy voor het ter beschikking stellen van de gegevens en Mark voor de foto's.

Literatuur

BAUWENS, D. & CLAUS, K., 1996. *Verspreiding van amfibieën en reptielen in Vlaanderen*. De Wielewaal.

BAUWENS, D., 1999. *Amfibieën en reptielen*. In : KUIJKEN, E. (red.). *Natuurrapport 1999. Toestand van de natuur in Vlaanderen : cijfers voor het beleid*. Instituut voor Natuurbehoud. Brussel.

PINCEEL, J., 1999. *Evaluatieverslag poelenprojecten 1996, 1997, 1998*. Regionaal Landschap Noord-Hageland vzw.

SCHOPS, I., 1999. *Amfibieën en reptielen in Limburg, Verspreiding, bescherming en herkenning*. Likona.

Vlaamse Landmaatschappij, 1999. *Bescherming van de kamsalamander in de ruilverkaveling Melkwezer*.

Hazelworm.

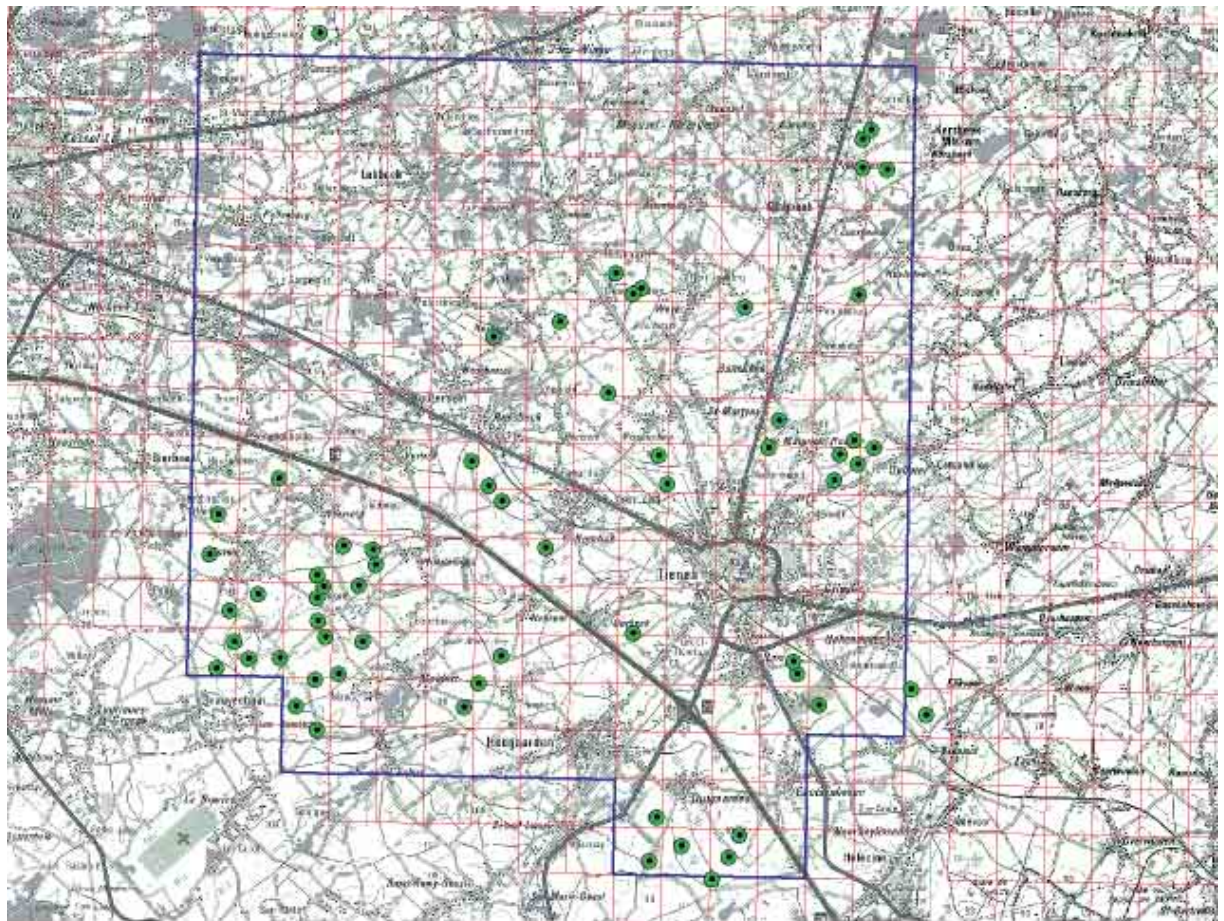
Poelkikker.

Levendbarende hagedis.

Kleine watersalamander. Foto's: Mark Lehouck

 Grauwe gors 1999
 Onderzoeksgebied
 UTM-raster

Grauwe gors.

Het voorkomen van de Grauwe gors in Oost-Brabant

Robin Guelinckx en Jorg Lambrechts

Aanzet tot het onderzoek

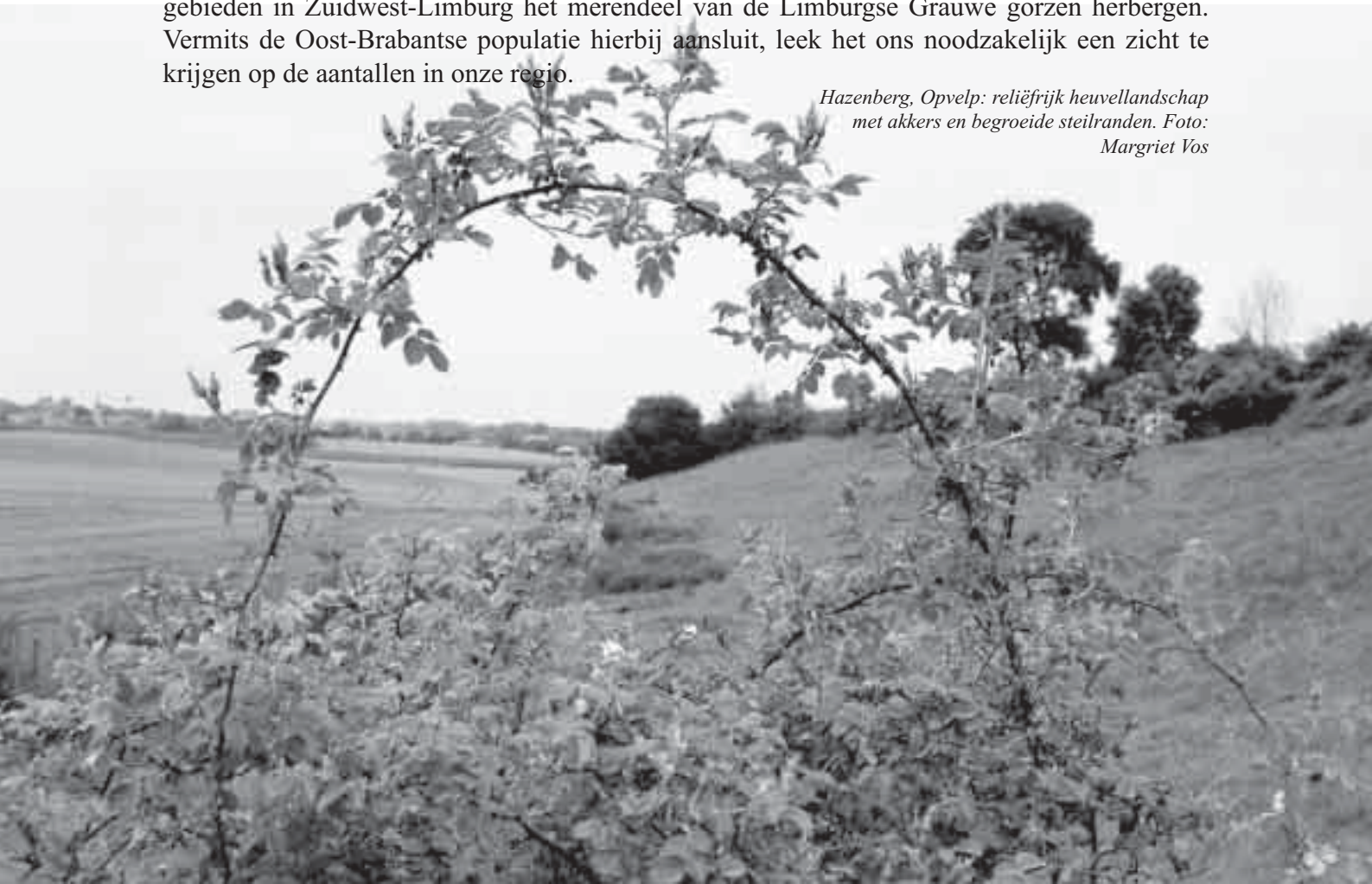
In 1990 deed Jos Rutten een oproep om de Grauwe gors (*Milaria calandra*) in Oost-Brabant te tellen (Rutten, 1990). Hij vermoedde dat daar nog een belangrijke populatie aanwezig was, maar precieze gegevens ontbraken. In enkele kerngebieden in Vlaanderen die intensief gevolgd worden, stelt men een sterke achteruitgang van de Grauwe gors vast. Vooral in de Maasuiterwaarden was de afname spectaculair: grote populaties gingen vrijwel volledig teniet (Jan Gabriëls, pers.med.). De achteruitgang was er vijftien jaar geleden al duidelijk (Gabriëls, 1985). Ook kleinere populaties stierven uit: in het Schulensbroek viel het aantal zangposten terug van 9 naar 0 over een periode van 5 jaar (tussen 1986 en 1990)!

Schepers *et al.* (1992) vatten de situatie voor Belgisch Limburg als volgt samen: in vergelijking met de periode 1973-79 is in 1985-91 een zuidwaartse inkrimping van de verspreiding geconstateerd. Het midden en het noorden zijn bijna volledig verlaten. De kern in de leemstreek is nog groot maar toch uitgedund in de tussenperiode.

De meest klassieke en dramatische voorbeelden van de achteruitgang van de Grauwe gors komen uit het buitenland: in Sleeswijk-Holstein in West-Duitsland en bij onze noorderburen (Hustings *et al.*, 1990; Schepers *et al.*, 1992).

Uit de meest recente Limburgse broedvogelatlas (Gabriëls *et al.*, 1994) blijkt dat de akkergebieden in Zuidwest-Limburg het merendeel van de Limburgse Grauwe gorzen herbergen. Vermits de Oost-Brabantse populatie hierbij aansluit, leek het ons noodzakelijk een zicht te krijgen op de aantallen in onze regio.

Hazenberg, Opvelp: reliëfrijk heuvellandschap met akkers en begroeide steilranden. Foto: Margriet Vos

Grauwe gors

Een saai kleed maar een boeiende levenswijze

De Grauwe gors is onze grootste gors. Het verenkleed is vrij uniform grauwbrown met strepen op boven- en onderdelen. Het meest typische kenmerk is de zang.

Biotoop

Men vermoedt dat de oorspronkelijke biotoop bij ons oude schorren waren met kweldergras, slijkgras, zeebies, e.d. Nu broedt de soort vooral in akkerland (liefst graan), wei- en hooilanden (in de uiterwaarden). De aanwezigheid van ruige bermen en greppels zou van belang zijn (Schepers *et al.*, 1992) evenals allerlei verhevenheden in het landschap die als uitkijk en zangpost gebruikt worden. Komen in aanmerking: struiken langs akkerranden, palen rond weides, laagstamboomgaarden, elektriciteitsdraden en hoge kruiden.

Levenswijze

De mannetjes vertonen een sterk territoriaal gedrag en kunnen er een harem van twee tot zeven wijfjes op na houden. Het is duidelijk dat die polygamie het moeilijk maakt het precieze aantal broedgevallen vast te stellen. Omgekeerd is het ook zo dat niet alle zingende mannetjes gepaard zijn. Er kunnen twee broedsels per jaar zijn (Gabriëls, 1985). De grondnesten van de wijfjes liggen dicht bij elkaar en bevinden zich in ruig grasland, nabij struweel of op (graan)akkers. In graslanden komen de vogels een maand eerder tot broeden dan in akkers: respectievelijk half mei en half juni (Gabriëls, 1985; Ellenbroek *et al.*, 1996).

Grauwe gorzen voeden zich voornamelijk met zaden, maar tijdens het broedseizoen ook veel met geleedpotigen (Cramp, 1994).

De mannetjes roepen vooral tijdens de ochtend en 's avonds en scholen regelmatig samen om in groep te zingen. Dit merkwaardig fenomeen kan ook op zonnige, zachte dagen gedurende het winterhalfjaar waargenomen worden. 's Winters leiden de Grauwe gorzen een zwervend bestaan, vaak in gezelschap van Veldleeuweriken en Geelgorzen. Meestal gaat het om kleine

groepjes van enkele exemplaren tot enkele tientallen vogels die zich vooral ophouden in de buurt van ruige graslanden, braakliggende gronden en opgespoten terreinen. Uitzonderlijk is wel een groep van ongeveer 450 Grauwe gorzen, die op 12 januari 1997 nabij de Wissebossen in de Grote Getevallei te Tienen (Ons Vogelblad 33 (3)) werd waargenomen.

Bedreiging

De achteruitgang van de populaties Grauwe gorzen wordt toegeschreven aan de intensivering van de landbouw (Schepers *et al.* 1992). Concrete oorzaken voor habitatverlies zijn grootschalige verkavelingen (verharden en zelfs afschaffen van veldwegen...), herbicidengebruik, overbemesting en veranderingen in teelt. De omschakeling van wintergraan naar zomergraan zou één van de belangrijke redenen van achteruitgang zijn. Wintergraan staat reeds te hoog en te dicht opeengepakt op de velden als de vogels nestelen, wordt geoogst als er nog jongen in het nest zitten en levert in de wintermaanden geen stoppelvelden, voorheen een favoriete voedselplaats. Ook voor andere graangewassen zoals gerst geldt het probleem van steeds vroegere maai-data. De toename van de maïscultuur sinds de jaren '70 heeft eveneens een negatieve invloed. Maïs is ongeschikt als broedplaats: het komt laat in het seizoen op, biedt in het begin weinig tot geen bescherming tegen weerselementen en predatoren en levert in tegenstelling tot granen (onrijpe korrels) geen voedsel voor jonge Grauwe gorzen. Bovendien zijn er weinig akkerkruiden in een maïsakker te vinden, de bodem is vochtig en schaduwrijk in de zomer en de grond wordt vaak overbemest.

Onderzoeksmethode

Gebiedsbeschrijving

Het studiegebied ligt in het zuidoosten van de provincie Vlaams-Brabant. Het noordelijk deel sluit aan bij het Hageland, maar het grootste deel ligt in Haspengouw, in de echte leemstreek. Kenmerkend voor dit landschapstype is een reliëfrijk heuvellandschap met open lössplateaus (overwegend akkerland), begroeide steilranden (graften en holle wegen) en beekdal-insnijdingen.

Bij de afbakening van het studiegebied hebben we ons niet tot gemeentegrenzen beperkt. Het studiegebied komt wel ongeveer overeen met de gemeenten Boutersem, Lubbeek, Glabbeek, Tienen en Hoegaarden. Ook het oostelijke deel van Bierbeek en gebiedjes op de grens met Kersbeek-Miskom en Hoeleden (Kortenaken) zijn bezocht. Het studiegebied ligt op de kaartbladen 32/3-4 en 32/7-8.

Procedure

In de periode mei-juli 1998 en 1999 zijn alle akkergebieden en open valleigebieden in de afgebakende zone bezocht en zijn de zangposten van Grauwe gors op kaart aangeduid. Er werd naar gestreefd om minstens twee

*Plateau Hoegaarden-Meldert: broedgebied
Grauwe gors.*

Foto: Robin Guelinckx

tellingen per gebied te verrichten, waarvan één in de periode na 15 mei. Dat was helemaal niet vanzelfsprekend in zo een groot studiegebied en met zo weinig tellers. De delen waarvoor we slechts over eenmalige waarnemingen beschikken, worden duidelijk aangegeven in de resultatensectie.

2.3. Methodologische bedenkingen

De methode van territoriumkartering heeft enkele nadelen. Zo kan men geen precieze uitspraken doen over het aantal broedparen en nog minder over het aantal uitgevlogen jongen. Voor bepaalde broedparen kon soms wel het aantal jongen worden vastgesteld. Het doel van de studie was echter een beeld te krijgen van waar (ongeveer) en hoeveel Grauwe gorzen voorkomen en territoriumkartering is de enige haalbare methode om een groot gebied te tellen. Door het aantal zingende mannetjes gedurende jaren te volgen, krijgen we op zijn minst een indruk van plaatsen en aantallen van deze soort en zijn meer gefundeerde uitspraken mogelijk dan in het verleden zijn gedaan.

De resultaten

Men kan 1998 best als een proefjaar beschouwen. Bepaalde gebieden zijn te weinig bezocht (B.v. Langveld) wat resulteerde in eenmalige waarnemingen die moeilijk te interpreteren zijn. Sommige gebieden zijn niet onderzocht en bleken in 1999 net heel interessant te zijn (veld tussen Oplinter en St-Margriet-Houtem). In 1999 is het plateau van Outgaarden slechts éénmaal bezocht en het hierbij aansluitende Astveld niet. Het leemplateau ten zuiden van Outgaarden herbergt heel wat Grauwe gorzen en kan waarschijnlijk wat betreft dichtheid aan territoria vergeleken worden met het plateau van Honsel. De totaalaantallen blijven bijgevolg een schatting en we beweren allerminst dat de Grauwe gors een achteruitgang kende in het gebied tussen 1998 en 1999 (zoals de totale aantallen laten vermoeden).

Verder willen we nog vermelden dat aan de noordgrens van ons inventarisatiegebied nauwelijks Grauwe gorzen voorkomen (ten noorden van Glabbeek en vooral in Lubbeek). De streek is er eerder bosrijk en men treft er een zandleembodem aan. Daarentegen werden er tijdens éénmalige bezoeken aan akkergebieden ten noorden van deze grens (net ten noorden van de steenweg Leuven-Diest) wel zangposten gehoord in 1999. Het betreft 1 waarneming in Linden ('Aartop') en 4 in Sint-Joris-Winge (Kiekenbosveld).

In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van het aantal zangposten per geïnventariseerd (akker)gebied.

Tabel 1 : aantal zangposten van Grauwe gors per gebied

Gebied (gemeente)	Toponiem	# territoria 1998	# territoria 1999
Glabbeek en Kersbeek	Kersbeekveld	6	4
Bunsbeek (Glabbeek)	Veld tss Bunsbeek en Hoeleden	0	1
Bunsbeek en St.-Margriete-Houtem	Langveld	1*	2
Bunsbeek en Vissenaken	Walmersum	1*	0
Glabbeek	Pamelen	NG	1
Binkom en Vissenaken	Gunningenveld	1	3
Kerkom (Boutersem)	Veld rond zandgroeve	1	1
Tussen Butsel en Kerkom (Boutersem)	Muizenakkerveld	1*	1+1*
Pellenberg	Plein	1	0
Tussen Breisem en Vissenaken	Veld rond hoeve Billighout	2	1
Tussen Verrijck en Kuntich	Grote kouter	3	3
Driehoek Bierbeek-Opvelp-Neervelp	Blauwschuurveld	2	2
Opvelp-Willebringen-Bevekom	Plateau van Honsem	24	21
Hoegaarden	Blotenberg	1	NG
Meldert-Hoxem-Hoegaarden	Meldertveld-Mouke	4	3
Tussen Kuntich en Hoxem	Kapittelberg	0	1
Oorbeek	Veld tss Oorbeek en Overlaar	1	1
Tienen	Grijpenveld	2	0
Tussen Vissenaken en Tienen	Vissenakenveld	3	2
Tussen St.-M.-Houtem en Oplinter	?	NG	5
Ten zuiden van Outgaarden	Plateau van Outgaarden	10	6*
Ten noorden van de weg Outgaarden-Goetsenhoven	Astveld	2	NG
Goetsenhoven-Bost-Hakendover	Omgeving vliegveld Goetsenh.	3	3
Hakendover	Veld ten N van Hakendover	0	1*
Hakendover	Veld tussen Hakendover en Eliksem	2	2
TOTAAL	eenmalige zangposten:	3	8
	'vaste' territoria:	68	57
	totaal	71	65

NG = niet geïnventariseerd

* = eenmalige waarneming (na 15 mei)

Bij de beschrijving van de resultaten willen we de belangrijkste observaties omtrent de biotoop meegeven. Op de plateaus zijn meestal weinig weilanden en de meeste Grauwe gorzen worden er waargenomen in graanakkers. Het is echter frappant dat wanneer er één of enkele weilanden aanwezig zijn, er dikwijls een zingend mannetje te horen is. De weilanden situeren zich vaak in de buurt van een boerderij en de vraag kan gesteld worden of de Grauwe gors daar alleen maar zijn zangpost op de afrastering heeft. We weten niet of het nest gelokaliseerd is in het grasland of in een naburige akker.

Het plateau van Honsem komt duidelijk naar voor als het bolwerk van de Grauwe gors in ons onderzoeksgebied. Dat geldt evenzeer voor andere soorten van het agrarisch cultuurlandschap. Zo kunnen we hier nog grote aantallen Veldleeuwerik, Kwartel en Gele kwikstaart aantreffen. Waarschijnlijk heeft dat te maken met de openheid en uitgestrektheid van het landschap in combinatie met (een voorlopig nog) hoog voedselaanbod. Vooral de waarnemingen van vele Gele kwikstaarten tijdens het broedseizoen duiden op de aanwezigheid van voldoende geleedpotigen, aangezien die soort zich bijna uitsluitend daarmee voedt. Dat komt ook het broedsucces van de Grauwe gorzen ten goede.

Behoud

Momenteel bestaat er geen adequaat beleid ter bescherming van akkervogelgemeenschappen en gaan deze soorten achteruit door de grootschalige ontwikkelingen in de landbouw. Ook in ons onderzoeksgebied geniet de Grauwe gors geen enkele bescherming aangezien verwerving van natuurreservaten op het ogenblik enkel in valleien- en bosgebieden gebeurt. Positieve maatregelen moeten gezocht worden in de verandering van het grondgebruik. Nieuwe ruilverkavelingen (RVK Vissenaken en RVK Willebringen) kunnen, in tegenstelling tot vroeger, als instrument dienen om bestaande akkervogelgemeenschappen te behouden en te versterken door:

- behoud van het areaal grasland;
- behoud van onverharde wegen, bermen en begroeide steilranden;
- creëren van ruige grasstroken van 5-10 meter breed, dwars door het akkerlandschap;
- beheersovereenkomsten met boeren: vroeg maaien, zware bemesting en herbiciden moeten worden teruggedrongen. Extensief telen van graan en andere traditionele akkergewassen dient te worden gestimuleerd.

Ook gerichte braaklegging kan een positieve invloed hebben, maar biedt momenteel weinig soelaas omwille van de verplichtingen die hier vaak aan gekoppeld zijn (bv. inzaaien groenbemester)

Een woordje over de Kwartel

Voor 1999 was een goed jaar voor de Kwartel (*Coturnix coturnix*). We willen dan ook een opsomming geven van de zangposten van de Kwartels die gehoord zijn tijdens het tellen van de Grauwe gorzen. Enkele zangposten vallen buiten het hierboven beschreven studiegebied.

De waarneming uit het Wachtbekken van Miskom betreft een vroege doortrekker (18 april) die nadien niet meer gehoord is in dit gebied.

De meeste Kwartels zijn slechts eenmaal gehoord, tussen half juni en half juli. Elk getal per akkergebied stelt het maximum aantal zangposten voor dat we op één bepaald bezoek gehoord hebben. Dubbeltellingen in hetzelfde akkergebied zijn dus uitgesloten en het aantal zangposten kan men als een minimumaantal beschouwen. Gabriëls (1985) wijst er wel op dat ongepaarde mannetjes over grote afstanden rondtrekken.

Tabel 2: aantal zangposten Kwartel per gebied

Gebied (gemeente)	1998	1999
'Vogelzang' (Molenbeek-Wersbeek)	NG	1
Kiekenbosveld (St.Joris-Winge)	NG	1
Wachtbekken Velpe (Miskom)	0	1
Zandgroeve Hoeleden	1	0
Kersbeekveld (Glabbeek, Kersbeek)	0	3
Pamelen (Glabbeek)	NG	1
Gunningenveld (Vissenaken)	0	3
Zandgroeve Kerkom	0	1
Muizenakkerveld (Boutersem)	1	0
Veld rond hoeve Billighout (Vissenaken)	0	1
Vissenakenveld (tussen Vissenaken en Tienen)	0	1
Plateau van Honsem =	>11	13
driehoek Willebringen-Honsem-Neervelp	>8	5
tussen Honsem en Meldert	3	2
zuidelijk deel Plateau van Honsem	0	3
tussen Opvelp en Beauvechain	0	2
Hazenberg (Opvelp)	0	1
Blotenberg (Hoegaarden)	2	1
Grijpenveld (Tienen)	1	0
Plateau van Outgaarden	0	>5
Veld tussen Hakendover en Eliksem	0	1
TOTAAL (minimum)	16	33

NG = niet geïnventariseerd

Het totaal van 33 zangposten in 1999 is erg behoorlijk. Ook in andere gebieden was de Kwartel dit jaar aanwezig: op het plateau tussen Korbeek-Dijle en Leefdaal en langs de zuidrand van het Mollendaalbos in Bierbeek (De Boomklever 27 (4)). Deze akkervogel neemt af in België sinds de eerste helft van de eeuw (Gabriëls, 1985).

4. Conclusie

Het mag uit dit artikel duidelijk zijn dat de akkergebieden in Oost-Brabant een goede populatie Grauwe gorzen herbergen. Een totaalaantal van 65 zangposten is respectabel, zeker als we bedenken dat deze populatie onderdeel uitmaakt van een vrijwel aaneengesloten verspreidingskern in het gebied tussen Leuven - Louvain-la-Neuve - Namen - Luik - Maastricht - Hasselt van circa 1200-1600 territoria (Schepers *et al.*, 1992). In Westeuropees verband (Hustings *et al.*, 1990) gaat het dus om een populatie van betekenis. Dat het niet tot deze soort beperkt blijft, bewijzen de kwartelgegevens maar ook de aanwezigheid van Hamster (zie elders in dit jaarboek), regelmatige waarnemingen van kiekendieven tijdens trek- en winterperiode en zelfs regelmatige overzomerings van Bruine kiekendief (oa. in 1999) met een waarschijnlijk broedgeval begin jaren '90.

Het is de bedoeling de aantallen van de Grauwe gors goed op te volgen. We horen alarmerende berichten over achteruitgang in andere gebieden en we willen weten of deze trend zich ook hier in(ge)zet (heeft). Laat dit dan ook een oproep zijn aan iedereen om mee te tellen en

een 'eigen' gebiedje te volgen, eventueel ook voor andere soorten van het agrarisch landschap.

De nieuwe Vlaamse broedvogelatlas, waarvoor de inventarisaties in 2000 aanvangen, biedt alvast de mogelijkheid tot globale tellingen. Hiervoor zullen ook de grote akkergebieden rond Landen geteld worden. In 2003, bij het verschijnen van de atlas, zullen we het relatieve belang van de Oost-Brabantse populatie Grauwe gorzen op Vlaams niveau kunnen kaderen.

Dankwoord

Een woordje van dank aan de tellers van wie we waarnemingen ontvingen: Pieter, Koen en Hugo Abts, Jules Robijns, Jos Cuppens en Peter Collaerts. Dank ook aan Jan Gabriëls voor de literatuur over de Grauwe gors en de leuke anekdotes.

Literatuur

CRAMP, S., 1994. *Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa*. Volume IX. Buntings and New World Warblers. Oxford University Press, Oxford.

ELLENBROEK, F., KIKKERT, J.-E. & VAN NOORDEN, B., 1996. *Habitatkeuze van de restpopulatie Grauwe Gorzen in het Westelijk Heuvelland*. Limburgse Vogels 7 (1): 24-31.

GABRIËLS, J., 1985. *Atlas van de Limburgse broedvogels*. Lisec. 724 pp.

GABRIËLS, J., STEVENS, J. & VAN SANDEN, P., 1994. *Broedvogelatlas van Limburg. Veranderingen in aantallen en verspreiding na 1985*. Likona. 366 pp.

HUSTINGS, F., POST, F. & SCHEPERS, F., 1990. *Verdwijnt de Grauwe Gors *Miliaria calandra* als broedvogel uit Nederland?* Limosa 63: 103-111.

RUTTEN, J., 1990. *De Grauwe Gors: de Ortolaan van de jaren '90 ?* Ons Vogelblad, jaargang 2 (1990), nr.8, p. 4-7.

SCHEPERS, F., RUTTEN, J. & HUSTINGS, F., (1992). *De Grauwe Gors, een verdwijnende broedvogel in Nederlands en Belgisch Limburg?* Limburgse Vogels 3 (1): 8-16.

VANGEER, J.W. (1995). *Vogels van de Rode Lijst*. Vogelbescherming Nederland.

VLAAMSE AVIFAUNA COMMISSIE. *Vogels in Vlaanderen- Voorkomen en verspreiding*.

Project Bijzondere Broedvogels

De resultaten van 1998

Collaerts Peter

Beschrijving van het project

Sinds 1994 wordt door het Instituut voor Natuurbehoud een inventarisatie gecoördineerd over gans Vlaanderen van zeldzame broedvogels, exoten en koloniebroeders. De Vogelwerkgroep probeert dit project te sturen in Oost-Brabant. De gegevens voor de regio worden door ons verzameld en overgemaakt aan het Instituut. Het gebied omvat de fusiegemeenten Holsbeek, Tielt-Winge, Lubbeek, Boutersem, Glabbeek, Tienen, Hoegaarden, Landen, Zoutleeuw, Linter, Geetbets en Kortenaken.

Resultaten

Ondanks alle oproepen bleef ook voor het inventarisatiejaar 1998 de respons zeer beperkt. Gelukkig kunnen we blijven rekenen op de onverdroten inzet van onze vaste tellers. Voor de gemeenten Tienen, Hoegaarden, Lubbeek, Boutersem en Linter waren de tellingen redelijk tot quasi geheel gebiedsdekkend. Voor Landen werden vooral de deelgemeenten Eliksem, Ezemaal en Laar geïnventariseerd. De rest van Landen is een witte vlek. In Kortenaken en Glabbeek werd de Velpe en enkele kleine gebieden geïnventariseerd. Voor Tielt-Winge waren er enkel een paar gegevens van het Walenbos, en voor Zoutleeuw, Geetbets en Holsbeek kwamen er geen gegevens binnen.

Kokmeeuw. Foto: Arsène Bauwens

SOORT	AANTAL
<i>Zeldzame soorten :</i>	
Knobbelzwaan	2
Zomertaling	2
Wespendief	3
Kleine plevier	3 à 4
IJsvogel	1
Engelse kwikstaart	1
Grote gele kwikstaart	11
Europese kanarie	min. 18
Grauwe gors	90 à 92
<i>Koloniebroeders :</i>	
Kokmeeuw	70 à 80
Oeverzwaluw	± 130
<i>Exoten :</i>	
Nijlgans	1

Tabel: BBV-soorten in Oost-Brabant in 1998

Knobbelzwaan. Foto: Arsène Bauwens

Bespreking per soort

- Knobbelzwaan - *Cygnus olor*

De broedgevallen voor de streek kwamen van Roosbeek en de bezinkingsputten te Tienen, waar 7 jongen werden grootgebracht.

- Zomertaling - *Anas querquedula*

In geen van beide gevallen kon een effectief broedgeval aangetoond worden. Het ging zowel op de bezinkingsputten als op het wachtenbekken van de Velpe in Kortenaeken om vogels die aanwezig bleven in het broedseizoen.

- Wespendief - *Pernis apivorus*

Te Linden en Boutersem werden Wespendieven waargenomen tijdens het broedseizoen. In het Walenbos werden er ook 2 uitgevlogen jongen gezien.

- Kleine plevier - *Charadrius dubius*

Al de broedgevallen vonden plaats op de bezinkingsputten. In drie gevallen werden jonge vogels waargenomen. Bij het

Ijsvogel.

vierde werden geen jongen gezien, maar was er zeker een nest aanwezig. De oudervogels probeerden ons met afleidingsmanoeuvres uit de omgeving van het nest te lokken.

- Ijsvogel - *Alcedo atthis*

Aan het vijvercomplex van Eliksem werd een broedgeval vastgesteld.

- Engelse kwikstaart - *Motacilla flavissima*

Er was een geslaagd broedgeval van een mannetje Engelse kwikstaart met een vrouwtje gewone Gele kwikstaart in de Gete-vallei te Linter. Er werden voedselvluchten van beide oudervogels waargenomen.

- Grote gele kwikstaart - *Motacilla cinerea*

Broedgevallen werden vastgesteld te Neerhespen, Ezemaal, Eliksem (watermolen), Vertrijk (molen Kwabeek), Bunsbeek (molen Pamelan), Hoxem (molen), Tienen (3 bp., alle langs de Gete), Hoegaarden (Klein Overlaar - Grote Gete) en Hoeleden (brug Velpe). Deze aantallen moeten zeker als een minimum worden gezien vermits nog heel wat geschikte biotopen niet werden onderzocht.

Grote gele kwikstaart. Foto: Luc Nagels

- Europese kanarie - *Serinus serinus*

Er waren weer de traditionele zangposten van Europese kanarie in en rond de stad Tienen. Er werden 7 à 8 zangposten opgetekend. Op één plaats werden ook uitgevlogen jongen gezien. Deze aantallen gelden zeker als een minimum aangezien niet heel het Tiense grondig werd onderzocht.

Verder was er nog een zangpost in Ezemaal en een tiental zingende mannetjes in het gebied tussen Tienen en Leuven. Uitgezonderd op één plaats werden de mannetjes meermaals zingend waargenomen in het broedseizoen.

- Grauwe gors - *Miliaria calandra*

Met 90 à 92 zangposten is onze streek één van de laatste regio's in Vlaanderen waar zich nog een redelijk populatie kan handhaven. Dat er zoveel zangposten werden opgetekend is vooral de verdienste van de (oud)-JNM'ers die het gebied ten zuiden van de E40 grondig inventariseerden (44 zp.). Verder waren er zangposten in Pellenberg (1 zp), Kapellen - Kersbeek (Kersbeekveld, 6 à 7 zp), St. Margriet-Houtem (1 zp), Bunsbeek (4 zp), Vissenaken (9 zp), Tienen (4 zp), Kumtich (3 zp), Oorbeek (1 zp), Bost (3 zp), Ezemaal (1 zp), Laar (3 zp), Kerkom (2 zp), Neerhespen (1 zp), Orsmaal (1 zp), Wommersom (3 zp), Linter (2 zp), Wulmersom-Meer (1 zp) en Eliksem (1zp).

- Kokmeeuw - *Larus ridibundus*

De kolonie bevond zich zoals steeds op de bezinkingsputten te Tienen.

- Oeverzwaluw - *Riparia riparia*

Er waren in onze regio 3 kolonies: Pellenberg (+/- 70 bp), Meensel (+/- 10 bp) en Kerkom (+/- 50 bp). De kolonie van Kerkom telde aanvankelijk meer nesten maar door graafwerken werden er spijtig genoeg 11 nesten vernield. Na de eigenaar te hebben geduid op de aanwezigheid van de zwaluwen was het geen probleem om werken stil te leggen tot na het broedseizoen. In naam van de zwaluwen, bedankt daarvoor.

Net buiten onze regio maar zeker het vermelden waard waren de ongeveer 300 bp in Bierbeek.

- Nijlgans - *Alopochen aegyptiacus*

Het eerste broedgeval van deze soort voor onze inventarisatieregio vond plaats op de vijver van de kliniek in Pellenberg. Er werden 4 jongen grootgebracht.

Besluit

Veel soorten van de BBV-lijst broeden niet in onze regio. Anderzijds zijn de aantallen van vooral Grauwe gors en in mindere mate van Europese kanarie voor Vlaanderen belangrijk. Het loont zeker de moeite om deze soorten en alle andere in de toekomst beter te inventariseren. Dus nog maar eens een oproep voor nieuwe kandidaat-tellers. Nog witte vlekken genoeg in onze regio!

Het broedseizoen 1999 zit er intussen al een tijdje op. Wie nog formulieren en stafkaarten nodig heeft om gegevens op te tekenen, geeft een seintje aan de Vogelwerkgroep. We proberen in 2000 het project met de afdelingen van Natuurreservaten Oost-Brabant vzw een nieuwe impuls te geven. Ik zou zeggen, iedereen op pad.

Dankwoord

Intussen willen we de mensen bedanken die al heel wat inspanningen leverden in 1998. Dat zijn: Robin Guelinckx, Jules Robijns, Ronny Huybrechts, Wim Van de Vijver, Arsene Bauwens, Marcel Jonckers, Philippe Smets, Jorg Lambrechts, Jos Cuppens, Koen en Hugo Abts, Lieven De Schampelaere, Jaak Geebelen en Paul Herroelen.

Roodborsttapuit en Blauwborst

in de Grote Getevallei te Linter

Een getuigenis door Ronny Huybrechts

Na een cursus natuurgids te Tienen in 1993 en de kennismaking met de toenmalige vereniging Natuur en Landschap via Luk Lambeets ben ik begonnen met een inventarisatie van vogels in een klein gedeelte van de Getevallei. Inventarisatie is een groot woord voor een paar losse waarnemingen ergens genoteerd in een goed bewaarde agenda. Later bleken die aantekeningen van pas te komen.

Vermits ik niet van de streek ben, was het zaak eerst de vallei te leren kennen. Ik wist dat rond de bezinkingsvijvers van Tienen, die een eind stroomopwaarts langs de Gete liggen, Blauwborst en Roodborsttapuit broedden. Dat waren de eerste soorten die ik wou zien en hierop heb ik me verder toegelegd. Op de geleide wandelingen van de cursus natuurgids had ik een paar keer Blauwborst en Roodborsttapuit waargenomen, wat later goed van pas kwam.

Op 1 mei 1995 deed ik mijn eerste waarneming van Blauwborst in de vallei: gelokt door de zang heb ik hem zelfs kunnen zien. Voor mij was dat een hele ervaring en een stimulans om met een inventarisatie te starten zodat ik deze vogels gericht kon volgen.

Studiegebied

Het gebied dat ik mij voorgenomen had om te inventariseren, ligt in de vallei van de Grote Gete tussen de dorpskernen van Drieslinter, Neerlinter, Oplinter, Wommersom en Melkwezer. Het bestaat grotendeels uit weilanden met veel afwateringsbeekjes en hier en daar kleine landschapselementen zoals rietkragen, knotwilgenrijen, hagen en kleine bosjes. De laatste jaren is er een toename van akkers en enkele laagstamboomgaarden ten koste van grasland.

Blauwborst. Foto: Walter Delafaile

Regelmatig worden oude meidoornhagen gerooid. Doorheen de vallei loopt een fietsroute op de voormalige spoorwegberm ('de IJzerweg'). Die wordt in de zomer en op zonnige lentedagen druk gebruikt door fietsers, ruiters en wandelaars.

Elk jaar doe ik ook de ronde langs de rand van het gebied, vooral richting Budingen en Zoutleeuw. Zo viel het mij op dat de Blauwborst zijn territorium in die richting uitbreidde maar niet de Roodborsttapuit. Daarom heb ik mijn studiegebied vergroot. De nieuwe territoria in deze randgebieden zijn mee opgenomen in de resultaten.

Werkwijze

Voor de inventarisatie maak ik gebruik van de methode van territoriumkartering. Elke soort krijgt een eigen symbool en iedere zangpost van een bepaalde soort wordt met een volgnummer op stafkaart aangeduid. Op een apart document worden per bezoekdatum de zangposten genoteerd overeenstemmend met de volgnummers op de kaart.

Met deze methode weet ik niet alleen waar de zangposten zijn, maar ook of ze standhouden in het broedseizoen. Als er bijvoorbeeld zeer vroeg in het voorjaar een zangpost gelokaliseerd wordt en de vogel wordt nadien niet meer gehoord, dan telt die post uiteraard niet mee als territorium. De eerste zangposten van elke soort worden nog eens apart beschouwd (fenologie, cfr. infra).

Interpretatie

De eerste drie jaren (1993-1995) waren, zoals reeds uit de inleiding blijkt, eerder verkennend. Vanaf 1996 zijn de tellingen grondiger.

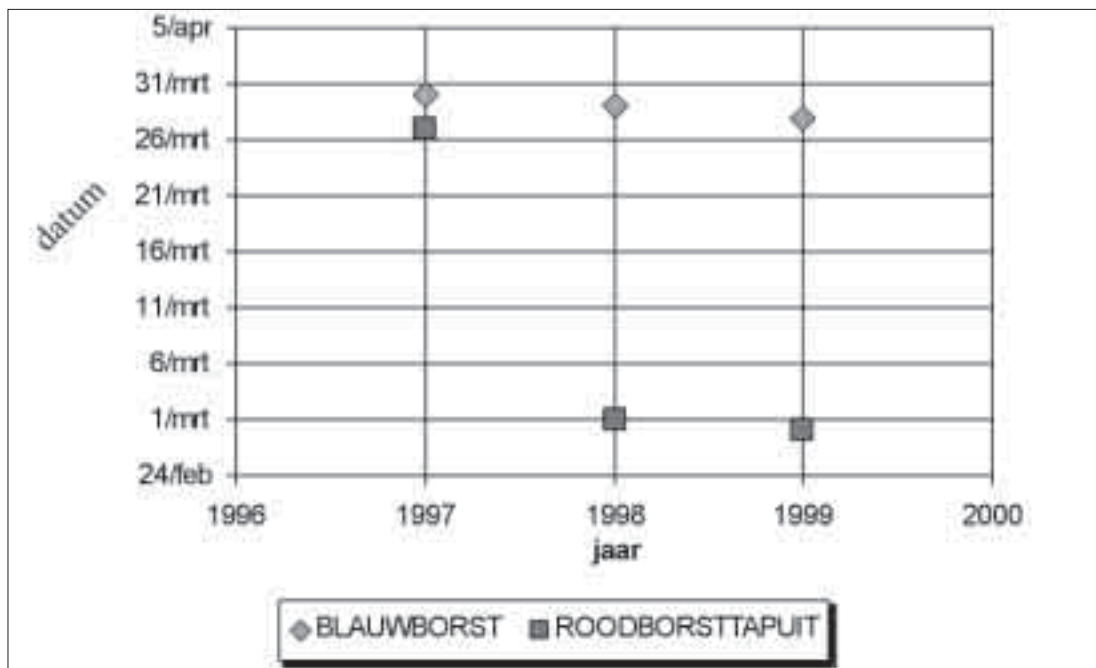
Je moet wel uitkijken voor dubbeltellingen. Een voorbeeld: een Blauwborst die geringd werd op een zangpost in de Demervallei, is ca. 700 meter verder terug gevangen op een andere zangpost! Ook het omgekeerde is mogelijk is: soms liggen zangposten (en dus territoria) korter bij mekaar dan je denkt. Op een paar honderd meter van mekaar had ik 3 zangposten vastgesteld en ik wist niet zeker of het nu om 1, 2 of 3 vogels ging. Op een avond zag ik bij het zoeken naar jonge Kieviten op die plaats 3 mannetjes Blauwborst met elkaar vechten. Er bleken dus toch drie territoria te zijn.

Belangrijk om weten is dat ik het aantal zangposten tel, wat niet noodzakelijk overeenkomt met het aantal broedgevallen. Aan het einde van het broedseizoen interpreteer ik de gegevens als een broedgeval of niet, afhankelijk van de frequentie waarmee de zangpost genoteerd werd in combinatie met waarnemingen van een paartje, van voedseltransport of van jongen.

Zowel de Roodborsttapuit als de Blauwborst hebben twee broedsels per jaar. Terwijl het mannetje de nazorg van de eerste jongen op zich neemt, begint het wijfje met een tweede broedsel (Gabriëls, 1985).

Resultaten

Afgaande op fenologische gegevens (verband tussen verschijnen van de soort en de meteorologische of klimatologische omstandigheden) zoek ik vanaf eind januari al naar de eerste Roodborsttapuiten en een maand later de eerste Blauwborsten. Uit de resultaten in Figuur 1 blijkt dat de eerste Roodborsttapuiten eind februari, begin maart werden gezien en de Blauwborsten later, rond eind maart. Dat komt precies overeen met wat in de literatuur gezegd wordt. Voor beide soorten liggen de winterkwartieren rond de Middellandse Zee (Gabriëls, 1985).

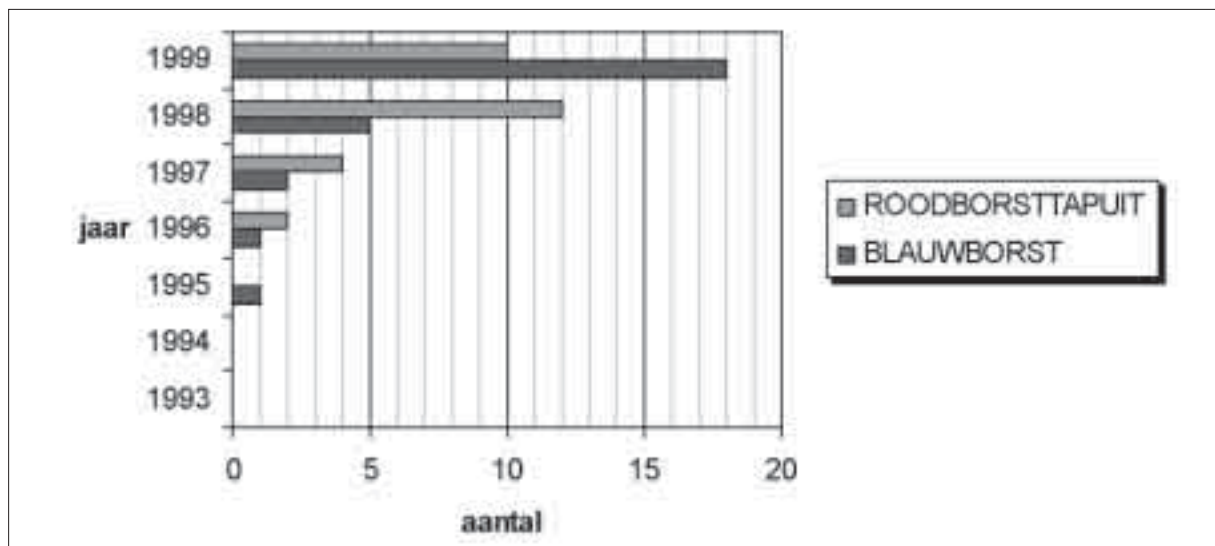
Figuur 1: fenologie

Blauwborst

In figuur 2 kan men zien dat de Blauwborst er in het studiegebied op vooruitgaat: van 2 territoria in 1996 tot 12 territoria in 1998 en zelfs 18 in 1999. De redenen hiervoor kennen we niet. Het gebied is zeker niet vernat. De Grote Gete is wel in kwaliteit verbeterd: de geurhinder is sterk verminderd. Het is echter de vraag of dat een vooruitgang van de Blauwborst kan bewerkstelligen. Meestal vind je hem rond waterlopen of kleine beekjes maar ook meer en meer op drogere plaatsen. Een struik met een verwilderde onderbegroeiing is al genoeg. Zo zit er al een paar jaar een paartje Blauwborst in een aanplanting van kerstsparren op een niet zo vochtig terrein. Volgens Gabriëls (1985) komt de soort in het broedseizoen in een grote verscheidenheid aan biotopen voor met een voorkeur voor vochtige gebieden met een vrij lage, ruige vegetatie en hier en daar wat struiken. Jonge naaldhoutaanplanten worden eveneens bewoond. Monotone rietvegetaties en dichte struwelen worden daarentegen gemeden. Vaak wordt gedacht dat de Blauwborst enkel aan open wateroppervlakten broedt, maar dat is niet juist.

Roodborsttapuit

Het aantal zangposten van de Roodborsttapuit is aanvankelijk gestegen zoals bij de Blauwborst. In 1999 was er een lichte terugval. De Roodborsttapuit komt in vele types van droge terreinen voor zoals heidevelden, ruige wegbermen en spoorwegbermen. Een voorkeursbiotoop is het kleinschalig cultuurlandschap met een afwisseling van graslanden, hagen en greppels met ruige begroeiing. Het nest bevindt zich op de grond, meestal in een slootkant. Een weide-afrastering of een struik worden als uitkijkpost gebruikt (Gabriëls, 1985). Deze habitatbeschrijving komt goed overeen met het studiegebied, al is de lengte aan hagen recent afgenomen. Het is echter sterk de vraag of de Roodborsttapuit een dicht netwerk aan hagen nodig heeft. Verspreide meidoorns blijken al voldoende.

Figuur 2: zangposten

Besluit

Het aantal zangposten van Roodborsttapuit en Blauwborst is in het studiegebied in Linter sterk gestegen tussen 1996 en 1999 (zie figuur 2). Daarentegen worden er in het gebied rond de bezinkingsvijvers van Grimde-Tienen minder Blauwborsten en Roodborsttapuiten waargenomen. Volgens mij is er dus niet alleen een stijging van het aantal vogels maar ook een verschuiving van gebied. De vraag is of dit komt doordat het gebied geschikter geworden is of doordat de Blauwborst een expansie gekend heeft (vanuit het vroegere kerngebied aan de bezinkingsputten) die daar los van staat. In Limburg bijvoorbeeld heeft het Blauwborstje zijn areaal uitgebreid in de eerste atlasperiode (1974-1983). In de vele verlande vijvers, vennen en gagelstruwelen in Midden-Limburg bouwde hij flinke populaties op, de Kempense beekvalleien werden gekoloniseerd evenals opgespoten terreinen langs het Albertkanaal (Gabriëls, 1985).

Andere broedvogels

In het kader van het Bijzondere Broedvogelproject zoek ik ook naar enkele andere vogelsoorten die typisch zijn voor het halfopen tot open weide- en akkergebied. Het gaat om Wulp, Grauwe gors, Geelgors, Graspieper, Rietgors, Gele kwikstaart, Grote gele kwikstaart, Sperwer, Wielewaal, Torenavalk en Boomvalk. In het voorjaar van 1998 ontdekte ik tijdens één van mijn zoektochten een Engelse gele kwikstaart. In het broedseizoen is op dezelfde plaats een mannelijke vogel waargenomen met voedsel in de bek. Dat wijst op een broedgeval. In het voorjaar van 1999 dook de Engelse gele kwikstaart op dezelfde plaats op als in 1998 op maar konden er geen bewijzen voor een broedgeval gevonden worden. Zo zie ja maar dat je bij het inventariseren van broedvogels geregeld interessante waarnemingen kan doen. In het kader van de Vlaamse Broedvogelatlas (2000-2003) zal ik proberen de vallei nog nauwkeuriger te onderzoeken op broedvogels.

Verder hoop ik dat in de toekomst voldoende aandacht zal besteed worden aan het ecologisch beheer van deze valleien zodat de Blauwborst, de Roodborsttapuit en de andere broedvogels van het kleinschalig cultuurland zich (verder) kunnen uitbreiden en niet teruggedrongen worden tot de beschermde natuureservaten.

Literatuur

GABRIËLS, J. (1985). *Atlas van de Limburgse broedvogels*. Lisec. 724 pp.

Natuurstudieprojecten in Velpe-Mene

Een terugblik om vooruit te gaan

Koen Abts, Robin Guelinckx en Jorg Lambrechts

Projecten 98: ambivalente gevoelens

De voorbije projectwerking was een goede leerschool. De pluspunten en onvolkomenheden kwamen onmiskenbaar tot uiting. Al met al waren wij – de initiatiefnemers – zeer tevreden. De euforie maakt ons echter niet blind voor de noodzaak aan evaluatie en bijsturing. Een greep uit onze vaststellingen.

Projecten als testcase

De projectwerking van '98 was opgevat als een aftasten van grenzen en mogelijkheden. Veelzijdigheid vormde ons belangrijkste 'leitmotif'. Het pakket moest zowel cultuurminnaars (huiszwaluwen), birdwatchers (gorzen), insectenliefhebbers (vlinders en libellen), watermensen (amfibieën) als handige harries (natuurbeheer) aanspreken. Voor elk wat wils. De veelzijdigheid liet toe te achterhalen welke projecten slaagkansen hebben en om welke reden.

Mislukte projecten

Een vrij slecht zomerseizoen leidde tot het afvoeren van het vlinder- en libellenproject. Drie inventarisatiedagen in het kader van het amfibieënproject leverden geen noemenswaardige resultaten op. Amfibieën uit poelen vissen bleek moeilijker dan verwacht. Paddenoverzetacties en opsporen van roepplaatsen van rugstreeppadden kenden daarentegen wel succes. Het natuurbeheerproject viel in duigen vanwege te drukke beroepsbezigheden van de verantwoordelijken. Van in den beginne verdedigden we het standpunt dat mensen vóór projecten gaan. Liever een project afvoeren dan mensen de nek breken. Liever geen project dan een inderhaast in elkaar geflanst project.

Succesvolle projecten

Twee projecten kregen ons aller waardering: het zwaluwen- en het gorzenproject. Ze incarneren beide hét archetype van een project. De resultaten vind je in dit jaarboek. Daarnaast werden een aantal bijzondere broedvogels zoals Grote gele kwikstaart en Roodborsttapuit uitdrukkelijk gevolgd. Toch waren de projecten te veel de huzarenstukken van 'enkel'. Dat maakt de slaagkansen zeer fragiel. De hand moet deels in eigen boezem gestoken worden. Menig 'projectleider' ziet het project te sterk als 'zijn' project. De drempel om andere mensen te betrekken of onderzoek uit handen te geven, blijkt groot te zijn. Hierin schoten we ons doel enigszins voorbij.

Met z'n allen er tegen aan in '99

Intussen hebben we de projectwerking op afdelingsniveau georganiseerd door een overleg op te starten tussen alle geïnteresseerden en door het aanduiden van coördinatoren voor de ver-

schillende domeinen: insecten, planten, zoogdieren, amfibieën en reptielen, vogels, zwammen. Deze groep zal instaan voor de jaarlijkse selectie van relevante projecten, de opvolging ervan, de doorstroming van de informatie naar het jaarboek en het ledenblad, de actieve ondersteuning van de medewerkers en de samenwerking met andere werkgroepen zoals de Vogelwerkgroep, of met andere afdelingen. Projectexcursies, reservatenmonitoring en activiteiten van de werkgroep zullen afzonderlijk worden aangekondigd in het tijdschrift. Op die manier hopen we meer vrijwilligers uit de afdeling te kunnen activeren en betrekken bij natuurstudie, ruimer resultaat te bereiken en vooral het natuurstudieplezier te verhogen.

Een eigen projectenconcept

Onze initiatieven zijn niet zomaar natuurstudie verpakt in een projectfolie. Er schuilt een logica achter. Drie principes vormen de basis.

Netwerkvormende en sociale activiteit. Projecten moeten mensen tot deelname uitnodigen. Elk lid moet zich kunnen terugvinden in één van onze projecten. Het belangrijkste doel is netwerkvorming en natuurbeleving-als-batterijherlader. In de projecten werk je samen met anderen aan een gemeenschappelijk en concreet doel, leer je de streek kennen, ontdek je nieuwe gebieden en giet je het fundament voor een geloofwaardig beleid gebaseerd op terreinkennis.

Gebiedsoverschrijdende actieradius. Alhoewel de initiatieven zich binnen een bepaalde afdeling situeren, wordt de actieradius van het project niet strikt tot de afdelingsgrenzen beperkt. De actieradius van een project moet wel de omvang van een afdeling kunnen bereiken.

Indicatorsoorten of soorten met symbolische waarde. De projecten draaien rond kensoorten, die een indicatie geven van de kwaliteit van een leefgebied, of soorten met een grote symbolische waarde. In Velp-Mene verplaatsen we de aandacht uitdrukkelijk naar het cultuurlandschap en zijn indicatorsoorten, zoals de Huis- en Oeverzwaluw, de akkervogels, de Hamster. Hier blijkt het klassieke recept voor natuurbehoud, de reservatenverwerving, ontoereikend en vooral onmogelijk. Dat dwingt tot een andere benadering van de problematiek alsook tot een andere definitie van het begrip natuur.

Wat zal 2000 ons brengen?

Allereerst een voortzetting of uitbreiding van de reeds opgestarte projecten, voor wat de vogels betreft in samenwerking met de Vogelwerkgroep:

- Bijzondere Broedvogels (kadert in het inventarisatieproject van het Instituut voor Natuurbehoud)
- Akkervogels (kadert in het inventarisatieproject van het Instituut voor Natuurbehoud)
- Zwaluwen
- Insecten, vooral dan sprinkhaansoorten en Sleedoornpage
- Hamster

Daarnaast blijven ook het Kerk- en Steenuilenprojecten lopen. Voor deze projecten blijkt een netwerk van vrijwilligers minder nodig.

Tenslotte komt er een enquête op niveau van de Regionale met een bevraging naar goed herkenbare, standvastige en relevante kensoorten. De bedoeling is om ook de 'man in de straat' bij natuurstudie te betrekken en dit over het grondgebied van heel Oost-Brabant. De aankondiging zal gebeuren in het eerste tijdschrift van 2000.

Leverden een artikel voor dit jaarboek:

Abts Koen
Lange Van Ruysbroeckstraat 9, 2000 Antwerpen, 03/230 39 19

Collaerts Peter
Zuurbemde 97, 3380 Glabbeek, 047/737 04 50

Guelinckx Robin
Mechelsestraat 188, 3000 Leuven, 016/20 12 06

Huybrechts Ronny
Donkelstraat 16, 3350 Drieslinter, 011/78 30 47

Lambrechts Jorg
Zuurbemde 9, 3380 Glabbeek, 016/77 92 19

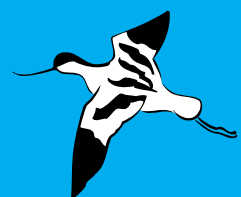
Meyermans Filip
Verbindingslaan 60/0501, 3001 Heverlee, 016/39 00 79

Smets Philippe
Slachthuisstraat 81, 3300 Tienen, 016/82 03 53

Struyf Jan
Brouwerstraat 27/29, 3000 Leuven, 016/20 69 52

v.u. Margriet Vos, Perrestraat 94, 3360 Bierbeek

NATUUR
RESERVATEN V.Z.W.

VERENIGING voor NATUURBEHOUD
in VLAANDEREN